

ความรู้สึกต่อพม่าก็ยังฝังลึกอยู่ในจิตใจ เพราะจากการสำรวจภาคสนามในหมู่บ้านต่างๆ ในเชียงตุงระหว่างวันที่ 23 มีนาคม - 4 เมษายน 2547 จากการสัมภาษณ์พบว่าคนไทเขินจะไม่รวมเผ่าพันธุ์กับพม่า คือไม่มีการแต่งงานกับพม่า จะแต่งงานเฉพาะในกลุ่มชาติพันธุ์ไทด้วยกันเท่านั้น ซึ่งอาจเป็นในกลุ่มไทเขินด้วยกันเอง หรือไทใหญ่ ไทลื้อ เพราะมีความเป็นบ้านที่เมืองน้องกันมาแต่โบราณ

ในการศึกษาผู้คน ความคิด และจิตใจ ชาวไทเขินทั้งเชียงตุงและเชียงใหม่ จากการสำรวจภาคสนามพบว่ากลุ่มไทเขินทั้งเชียงตุงและเชียงใหม่ยังคงมีความคิดและจิตใจอยู่ในรูปแบบเดียวกัน คือ ยังเป็นสังคมแบบเครือญาติใกล้ชิด มีความเกื้อกูลอาหารซึ่งกันและกัน ดังนั้นระบบการช่วยเหลือกันแบบลงแขกในการทำนาก็ดี ปลูกบ้านก็ดี ยังคงหลงเหลืออยู่เต็มเปี่ยม ความมีน้ำใจต่อผู้มาเยือนโดยเฉพาะกับคณะวิจัยยังคงได้รับจากทั้งสองแหล่งแบบญาติสมมุติที่เอื้ออาหารและอบอุ้มยิ่ง

รูป 2.5 คุณย่า คุณยาย (แม่ซุย) ที่มาทำบุญบวชลูกแก้วที่วัด

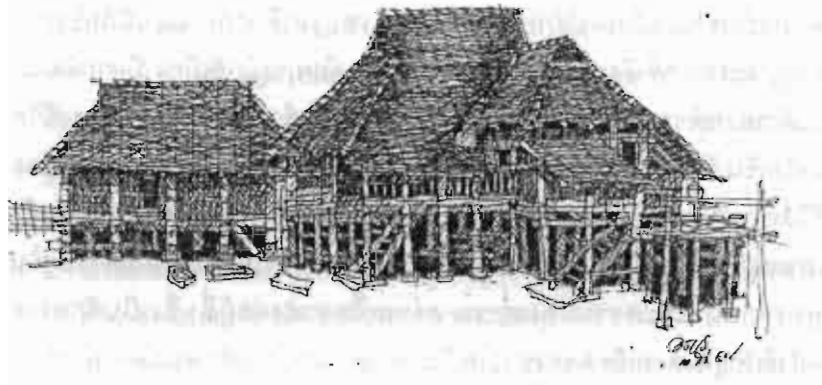
รูป 2.6 ข้าวปลาอาหารที่คณะวิจัย ซึ่งได้รับการต้อนรับแบบญาติ ได้รับอย่างอบอุ้มและมากมาย

ในการปฏิบัติงานสำรวจภาคสนามที่เชียงตุง ณ บ้านหนองฮ่อ บ้านเหม้า บ้านยางล่อ บ้านล่าว บ้านเด่นช้าง และบ้านเสี้ยวได้สัมภาษณ์และสัมผัสกับวิถีชีวิตที่พอเพียงและเรียบง่ายของชาวไทเขินที่ยากจนเงินทอง แต่ร่ำรวยน้ำใจและคุณธรรมอย่างล้นเหลือที่น่าประทับใจอย่างยิ่งเมื่อเข้าไปในเรือนของตานานมุงที่บ้านเสี้ยว อำเภอภาคฟ้า ซึ่งเป็นเรือนขนาดใหญ่มีเอ็นไฟยื่นออกมาจากตัวเรือนใหญ่ และมีเขี้ยวอยู่ด้านหลังเรือน ตานานมุงเจ้าของเรือนอายุ 80 ปีแล้ว สักลวดลายสวยงามเต็มตัวตั้งแต่ คอ ออก หลัง แขน ขา คุณตาจะพาภูมิในวิถีชีวิตดั้งเดิมมาก ใจดีและเอื้อเฟื้อพวกเราอย่างที่สุด เมื่อขึ้นบนเรือนเห็นแข่งพะลา(หิงพระ) ที่มีแต่แจกันใส่ใบหมากปู ทำให้เกิดความสงสัยว่าทำไมถึงไม่มีพระพุทธรูปในแข่งพาลา เมื่อถามตานานมุงว่าพระพุทธรูปอยู่ที่ไหน? คำตอบของตาทำให้เข้าใจถึงวิถีไทเขินเชียงตุง ตาตอบว่าพระอยู่ในใจพร้อมซี้ที่หัวใจ และพระก็อยู่ที่วัด คำตอบนี้ทำให้ระลึกได้ว่าหากมีพระอยู่ในใจที่เตือนเราเสมอให้ทำแต่สิ่งที่ดีงาม ไม่ผิดศีล และพระ

อยู่ที่วัดทำให้ชาวบ้านได้ไปทำบุญทำทานร่วมกันในเทศกาล สิ่งเหล่านี้เองทำให้วิถีชีวิตไทเขินเชียงตุงอยู่ได้อย่างราบเรียบและเป็นสุข เพราะพอเจอกับสิ่งที่ตนมีอยู่ ใจบุญสุนทานและโอบอ้อมอารี พร้อมจะช่วยกันเมื่อมีความทุกข์ยากมาเยือน

รูป 2.7 ตาหนานมุงที่บ้านเสียว เชียงตุง

รูป 2.8 เรือนขนาดใหญ่ของตาหนานมุง ไม่มีบ้านเลขที่ที่บ้านเสียว เชียงตุง

สิ่งที่สื่อให้เห็นความคิดและจิตใจของชาวไทเขินเชียงตุงอีกอย่างหนึ่ง คือระบบการดำรงชีพ ในสังคมเกษตรกรรมของเชียงตุงในบางพื้นที่ที่ยังมีที่ยังห่างไกลจากความเจริญทางวัตถุเงินตราดูจะมีค่าน้อยกว่าอาหารเพื่อการดำรงชีพ จากการปฏิบัติงานภาคสนามที่บ้านเด่นช้าง อำเภอกาดพิ้า ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เข้าถึงค่อนข้างลำบาก เพราะถนนที่เข้าถึงหมู่บ้านยังไม่พัฒนา ชาวบ้านจะติดต่อกับหมู่บ้านใกล้เคียงด้วยรถยนต์ค่อนข้างลำบาก ระบบเดินเท้าจึงเป็นระบบที่คล่องตัวที่สุด สังคมในหมู่บ้านยังคงยึดถือการแลกเปลี่ยนผลผลิตเกษตรกรรมเพื่อการดำรงชีพ ในช่วงเวลาบ่ายชาวบ้านที่เก็บพืชผลจากไร่มาเข้าสู่หมู่บ้านจะนำผลผลิตของตนมาแลกเปลี่ยนกับผลผลิตของชาวบ้านอื่นๆ เช่น แดง ผักผลไม้ นำมาแลกเปลี่ยนกับปลาสด ปลาแห้ง ปลาร้า หอม กระเทียม ระบบดังกล่าวยังมีความคล่องตัวและการแลกเปลี่ยนเป็นไปแบบเอื้ออารี แลกกันตามความจำเป็นของแต่ละครอบครัวมากกว่าจะคิดเป็นราคาหรือตีค่าเป็นเงินระบบดังกล่าวแสดงความเป็นมิตรและเครือญาติมากกว่าจะเป็นระบบพ่อค้าแม่ค้า

รูป 2.9 ผลผลิตจากไร่เข้าสู่หมู่บ้าน

รูป 2.10 การแลกเปลี่ยนผลผลิต

นอกจากนั้นความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศระบบเศรษฐกิจพอเพียง และวิถีชีวิตยังสื่อให้เห็นความผูกพันของวิถีชีวิตไทเขินที่อยู่ห่างไกลจากความเจริญทางวัตถุ ยังต้องอาศัยภูมิปัญญาและการปรับตัวแบบนุภาพกาลเพื่อให้ชีวิตและสภาพแวดล้อมคงความสมดุลซึ่งยังเป็นวิถีชีวิตที่น่าสนใจที่จะศึกษา การขาดแคลนในบางสิ่งทำให้ผู้คนต้องปรับตัวเพื่อให้มีระบบการดำรงชีวิตที่ดี ชาวไทเขินในหมู่บ้านที่สำรวจยังไม่มีการใช้ไฟฟ้าใช้ยังไม่มีระบบการดำรงชีวิตที่ดี ชาวไทเขินในหมู่บ้านที่สำรวจยังไม่มีการใช้ไฟฟ้าใช้ยังไม่มีระบบการดำรงชีวิตที่ดี ชาวไทเขินในหมู่บ้านที่สำรวจยังไม่มีการใช้ไฟฟ้าใช้ยังไม่มีระบบการดำรงชีวิตที่ดี ชาวไทเขินในหมู่บ้านที่สำรวจยังไม่มีการใช้ไฟฟ้าใช้ยังไม่มีระบบการดำรงชีวิตที่ดี

ทำให้ชาวบ้านได้ใช้น้ำสะอาดต่างกับชีวิตในเวียงเชียงใหม่ที่มีไฟฟ้าใช้แต่มีเป็นเวลา ระบบการสุขาภิบาลในเวียงจึงสะอาดน้อยกว่าในชนบท

หากเปรียบเทียบผู้คน ความคิด และจิตใจ ของชาวไทเขินเชียงใหม่ และเชียงใหม่ จะพบว่าชาวไทเขินเชียงใหม่ซึ่งกระจายตัวอยู่ในอำเภอรอบนอกของจังหวัดเชียงใหม่และในบริเวณพื้นที่รอบๆ วัดนันทารามในอำเภอเมืองต่างก็เป็นชาวไทเขินที่มีลักษณะร่วมในบรรพบุรุษเดียวกัน มีอุปนิสัยซึ่งเป็นรากฐานมาจากที่เดียวกัน เพียงแต่ไทเขินเชียงใหม่อยู่ใกล้เมือง มีการพัฒนาในด้านการดำรงชีวิต และมีเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาช่วยในการดำรงชีวิต แต่ไทเขินเชียงใหม่ยังมีการดำรงชีพแบบบุพกาล สภาพแวดล้อมธรรมชาติและชีวิตเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากกว่ากลุ่มไทเขินเชียงใหม่ ซึ่งหมู่บ้านปรับตัวเป็นหมู่บ้านสมัยใหม่ไปแล้วบางส่วน แต่หากพิจารณาถึงความศรัทธาในพุทธศาสนาและควมมีคุณธรรม ความเอื้ออาทรต่อผู้อื่นซึ่งเป็นลักษณะที่ฝังลึกอยู่ในสายเลือดของชาวไทเขิน จะเห็นได้ว่าคุณลักษณะดังกล่าวยังมีอยู่เต็มเปี่ยมในกลุ่มไทเขินทั้งเชียงใหม่และเชียงใหม่เช่นเดียวกัน

เชิงอรรถบทที่ 2

1. จากการสัมภาษณ์ ลุงหนานยี่ บ้านเลขที่ 25 บ้านหม้า อำเภอขยาลอ จังหวัดเชียงตุง เมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2547 ลุงหนานยี่เล่าว่าปกติชาวไทเขินในหมู่บ้านหม้า เมื่อทำนาได้จะเอามาเก็บเข้ายุ้งเพื่อกินตลอดปี และเอาไว้เผื่อลูกหลานบ้านใกล้เคียงชดสนจะได้ให้หยิบยืมได้แต่ไม่ขายเพื่อแลกเป็นเงิน แต่ในช่วงเทศกาลสงกรานต์และออกพรรษาบางครั้งจำเป็นต้องขายเหมือนกัน เพราะต้องการเอาเงินมาทำบุญที่วัด.....ผู้สัมภาษณ์ อรรถิรี ปาณินท์
2. จากการสัมภาษณ์
  - 2.1 นายมนต์ ศรีคำมา บ้านเลขที่ 14 หมู่ 6 บ้านส้มอุ่ม ตำบลเชียงดอย อำเภอขยาลอ เกิดเมื่อวันที่ 23 มกราคม 2546
  - 2.2 ลุงสาม และป้าเอ๋ย บ้านเลขที่ 16 บ้านหม้า อำเภอขยาลอ จังหวัดเชียงตุง เมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2547
 ทั้งสองคนซึ่งเป็นไทเขินเชียงใหม่และไทเขินเชียงตุงได้ให้คำตอบเกี่ยวกับสังคมในหมู่บ้านลักษณะเดียวกัน คือส่วนใหญ่นับถือเป็นพี่น้องกัน ทั้งพี่น้องโดยสายเลือดและพี่น้องโดยความนับถือ ยังมีการช่วยกันปลูกเรือนทำนา และไปทำบุญที่วัด ร่วมกันโดยเฉพาะในเทศกาลสงกรานต์ออกพรรษา.....ผู้สัมภาษณ์ อรรถิรี ปาณินท์

บทที่ 3 บริบทของหมู่บ้านไทเขิน เชียงใหม่ เชียงตุง

เชียงใหม่และเชียงตุงอยู่ห่างกันประมาณ 255 กิโลเมตร ในแนวเหนือใต้ ภูมิลักษณะโดยรวมมีลักษณะร่วม คือเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา เนินเขา ที่ราบในหุบเขาและที่ราบลุ่มริมน้ำ พื้นที่ของเชียงตุงระดับสูงกว่าเชียงใหม่ มีที่รายน้อยกว่าเชียงใหม่ ความต่างระดับของพื้นที่ของทั้งเชียงใหม่และเชียงตุงทำให้พบลักษณะร่วมของการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรกรรมในรูปแบบเดียวกัน คือใช้ระบบเหมืองฝายเพื่อการผันน้ำจากพื้นที่สูงให้กระจายตัวสู่ไร่นาได้ทั่วถึง ระบบเหมืองฝายเป็นภูมิปัญญาล้านนาคั้งเดิม(วิวัฒน์ เตมียพันธ์ : 2535) ที่ต่อเนื่องมากกว่า 800 ปี ปัจจุบันยังสามารถใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ระบบเหมืองฝายนี้นอกจากจะเป็นภูมิปัญญาชั้นยอดในการจัดการน้ำจากที่สูงเพื่อการเกษตรแล้วยังแฝงไว้ด้วยเล่ห์ในการจัดการสังคมและชุมชนในการอยู่แบบแบ่งปันและเอื้ออาทร(พรพิไล เลิศวิชา 2546:182) เพราะในระบบเหมืองฝายจำเป็นต้องอาศัยการจัดการเพื่อการแบ่งปันที่สมดุลทั้งในแง่ของทรัพยากรธรรมชาติและอสังหาริมทรัพย์ เจ้าของนารับน้ำจากเหมืองฝายต้องร่วมช่วยกันจัดการระบบทั้งระบบ โดยอาศัยภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ตั้งแต่คำนวณทิศทางและปริมาณน้ำ ปริมาณฝาย ปริมาณเหมืองแยกและขนาดของจุดแยกที่จะกระจายน้ำไปสู่ไร่นาตามขนาดของผู้ครอบครองอย่างยุติธรรมกระบวนการทั้งหมดชาวบ้านที่เป็นเจ้าของนาซึ่งจะรับน้ำจากเหมืองฝายจะต้องร่วมกันทำหากไม่สามารถร่วมได้ต้องจัดการจ้างแรงงานแทนตนเพื่อให้การดำเนินงานเหมืองฝายลุล่วงไปด้วยดี (พรพิไล เลิศวิชา 2546:186)และยังต้องมีผู้ควบคุมกำกับดูแลการปล่อยน้ำสู่เหมืองซึ่งบ้านยกย่องและเชิดชูคือ “แก่เหมืองฝาย” ที่อุทิศตนเพื่อการดูแลเหมืองฝาย ระบบเหมืองฝายของล้านนาจึงมิใช่เป็นเพียงเครื่องมือในการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรเท่านั้น แต่เป็นตัวแทนของความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศ วิถีชีวิต และวัฒนธรรมล้านนาไปพร้อมๆ กันด้วยในระบบเหมืองฝายแบบโบราณที่ใช้กันมา 700-800 ปีแล้วนี้ชาวบ้านจะมีน้ำใช้ตลอดเวลา เพียงแต่น้ำมีไม่มากนักแต่เพียงพอต่อการดำรงชีพ สามารถปลูกพืชหมุนเวียนได้ สามารถทำนาปีละ 2 ครั้งได้แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ปัจจุบันรัฐใช้ระบบการจัดการน้ำจากเขื่อนและคลองส่งน้ำ ดังเช่นในพื้นที่อำเภอฝางจะเกิดต่อเนื่องไปถึงลำพูนและลำปาง รัฐใช้ระบบจ่ายน้ำจากเขื่อนแม่กวงผ่านเหมืองชลประทานแม่กวงเพื่อจ่ายเข้าไปยังลำเหมืองระบบเดิมสู่ไร่นา แต่ไม่ใช่จ่ายน้ำตลอดเวลาเป็นการจ่ายน้ำ 10วันหยุดจ่าย 8 วัน² สลับกันไป ชาวบ้านต้องมีวิธีการกักเก็บน้ำไว้ในเวลาที่ไม่ปล่อยน้ำเพราะเมื่อจ่ายน้ำก็จะมีน้ำมาก เมื่อหยุดจ่ายก็จะขาดน้ำ

บ้านเมืองระ ตำบลเมืองเส้น อำเภอสนทราย บ้านลวงเหนือ ตำบลลวงเหนือ บ้านหนองแห้ง ตำบลหนองแห้ง บ้านสันอ้อม ตำบลเชิงคอย และบ้านร้องขี้เหล็ก ตำบลร้องขี้เหล็ก อำเภอดอยสะเก็ด และพื้นที่ต่อเนื่องในอำเภอสันป่าตองเพื่อศึกษารายละเอียดของความสัมพันธ์ระหว่างภูมิลักษณะท้องถิ่นและวัฒนธรรมท้องถิ่น

พื้นที่ที่ศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่เป็นชุมชนพักอาศัยที่มีอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก ภูมิลักษณะโดยรวมของทั้งสองอำเภอเป็นพื้นที่ต่างระดับ มีภูเขา เนินเขา ที่ราบลุ่มริมน้ำ และที่ราบ พื้นที่บริเวณหมู่บ้านต่างๆ ในอำเภอสนทรายเป็นพื้นที่ที่มีความต่างระดับของพื้นที่ไม่มาก โดยรวมแล้วค่อนข้างราบ แต่พื้นที่ในอำเภอดอยสะเก็ดมีลักษณะผสมที่มีทั้งพื้นที่ที่เป็นภูเขา เนินเขา และที่ราบลุ่มผสมผสานกัน จากการศึกษาระบบเหมืองฝายของทั้งสองอำเภอพบว่าบริเวณของลำเหมืองฝายหลัก ร่อง และเหมืองย่อยเข้านา เข้าหมู่บ้านอยู่เป็นจำนวนมาก อันได้แก่เหมืองแม่แฝก แม่น้ำดู น้ำไ้ว เหมืองกอนเหมืองขี้เหล็ก และเหมืองชลประทานซอย 4 ในพื้นที่อำเภอสนทราย เหมืองคือ เหมืองร้องอินทร์ เหมืองใหม่ ห้วยฮ่องฮัก และเหมืองชลประทานแม่กวงในพื้นที่อำเภอดอยสะเก็ดในอดีตบรรดาเหมืองร่องและเหมืองย่อยเข้านาและหมู่บ้านต่างรับน้ำจากเหมืองหลักเส้นต่างๆในพื้นที่โดยใช้ระบบเหมืองฝายแบบโบราณที่จ่ายน้ำเข้าไปยังพื้นที่ได้อย่างทั่วถึง แต่ในปัจจุบันเมื่อภาครัฐทำระบบชลประทานแม่กวงใช้ระบบจ่ายน้ำจากเขื่อนแม่กวงผ่านเหมืองชลประทานแม่กวงเข้าสู่ระบบเหมืองเดิม ซึ่งพบว่าเกิดปัญหาดังได้เสนอไว้แล้วในช่วงต้นของ บทที่ 3

รูป 3.2 เหมืองชลประทานแม่กวง

รูป 3.3 ห้วยฮ่องฮัก

รูป 3.4 เหมืองย่อยเข้าไ้่น้ำ

รูป 3.5 เหมืองย่อยเข้าไ้่น้ำในพื้นที่ต่างระดับ

สำหรับในพื้นที่อำเภอดอยสะเก็ดซึ่งมีความต่างระดับของพื้นที่ค่อนข้างมาก ได้มีการเพิ่มระบบเหมืองส่งน้ำคอนกรีตเสริมเหล็กขนาดเล็กเพื่อจ่ายน้ำให้แก่พื้นที่ต่างระดับ โดยไม่ต้องพึ่งเฉพาะแต่ระบบเหมืองฝายแบบโบราณซึ่งค่อยๆ กระจายน้ำมาตามระดับของพื้นที่โดยตรง ในระบบเหมืองคอนกรีตขนาดเล็กนี้สามารถผันน้ำจากพื้นที่สูงออกไปได้หลายระดับพร้อมๆ กัน ระบบน้ำเริ่มใช้มาประมาณ 20 ปีที่แล้ว ในสมัยของเงินผันช่วงรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช³

ในกรณีที่มีเมืองรองมีขนาดใหญ่และมีความต่างระดับของการไหลของน้ำมาก ชาวบ้านสามารถแยกเหมืองย่อยเข้าสู่หมู่บ้านได้หลายทิศทางผ่านท่อระบายน้ำทั้งขนาดใหญ่และสามารถจ่ายน้ำสู่พื้นที่ต่างระดับได้โดยสะดวกสำหรับในพื้นที่อำเภอสันทราย ซึ่งพื้นที่มีความลาดชันน้อยกว่าพื้นที่อำเภอดอยสะเก็ด การผันน้ำจากเหมืองฝายไปยังไร่นาทำได้คล่องตัวและไม่ยุ่งยาก สามารถจ่ายน้ำเข้านาได้ทั้งในระดับเดียวกับลำเหมือง และแยกจ่ายจากลำเหมืองเดียวกันไปยังระดับต่ำกว่าได้ในเวลาเดียวกัน ระบบเหมืองฝายของล้านนาทำให้สภาพแวดล้อมเขียวชอุ่มตลอดเวลา

รูป 3.6 การผันน้ำจากรางริน (เหมืองคอนกรีตขนาดเล็ก) สู่พื้นที่ต่างระดับ

รูป 3.7 การผันน้ำจากเหมืองรองสู่เหมืองย่อยเข้านา และหมู่บ้าน

รูป 3.8 เหมืองร่องชี้เหล็ก

รูป 3.9 น้ำจากเหมืองร่องชี้เหล็กจ่ายสู่พื้นที่บ้านร่องชี้เหล็ก

รูป 3.10 ลำเหมืองย่อยระบายสู่นาได้หลายระดับ

รูป 3.11 น้ำจากลำเหมืองย่อยเข้าสู่ระดับต่างๆ ที่บ้านสันอุ่ม

จากการศึกษาภูมิลักษณะและระบบการจัดการน้ำแบบเหมืองฝายของพื้นที่ที่ศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่ทำให้ตระหนักได้ชัดเจนว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใช้ระบบเหมืองฝายเป็นเครื่องมือในการปรับให้ชีวิตและสภาพแวดล้อมอยู่ในระบบที่สมดุลสามารถดำรงชีพอยู่ได้ในสภาพแวดล้อมธรรมชาติด้วยการพึ่งพาซึ่งกันและกัน สิ่งเหล่านี้เองก็ยังคงเป็นตัวกำหนดลักษณะของภูมิทัศน์พื้นถิ่นของพื้นที่อันประกอบด้วยสภาพพื้นดิน พืชพรรณ และวิธีการดำเนินการเกี่ยวกับพืชพรรณที่สอดคล้องกับสภาพดินและการจัดการน้ำ

รูป 3.12 สภาพผืนนาและพืชพรรณโดยรวม

รูป 3.13 สภาพสวนและลำเหมืองย่อย

รูป 3.14 สภาพทางกายภาพของเวียงเชียงตุงที่เป็นแบ่งแอ่งกะทะ

รูป 3.15 ภูมิลักษณะนอกเวียงเชียงตุงมีที่ราบน้อย

3.2 ภูมิลักษณะท้องถิ่นของพื้นที่ศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่

เชียงใหม่ถึงแม้จะมีภูมิลักษณะใกล้เคียงกับเชียงใหม่ มีระบบของการปรับตัวให้เข้ากับระบบนิเวศด้วยระบบเหมืองฝายต่อเนื่องกันมากกว่า 800 ปี⁴ เป็นระบบเดียวกับเชียงใหม่ในอดีต ปัจจุบันเชียงใหม่มีการพัฒนาระบบเหมืองฝายกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ สามารถผันน้ำต่างระดับได้หลายระดับและจ่ายได้หลายพื้นที่รอบด้าน แต่ในเชียงใหม่ซึ่งการพัฒนาทางเทคโนโลยีต่างๆ เดินไปอย่างช้ามากทำให้ระบบเหมืองฝายที่ใช้อยู่ยังเป็นระบบดั้งเดิม ค่อยๆจ่ายน้ำต่างระดับลดหลั่นกันไปภูมิลักษณะของทั้งเวียงเชียงตุงและอำเภอรอบนอกมีลักษณะร่วม คือเป็นแอ่งกะทะ พื้นที่โดยรวมสูงกว่าพื้นที่ส่วนกลาง ทำให้เหลือพื้นที่ราบเพื่อการเกษตรค่อนข้างน้อยและในภาวะของภูมิลักษณะดังกล่าวสิ่งที่เชียงใหม่ประสบอยู่ตลอดเวลาคือปัญหาน้ำท่วม

ในสภาพของพื้นที่ที่มีความเอียงลาดระบบเหมืองฝายเป็นระบบที่เอื้ออำนวยต่อการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรตามภูมิปัญญาดั้งเดิมมากที่สุด เชียงตุงและเชียงใหม่ต่างก็ใช้ระบบเดียวกัน คือ มีระบบเหมืองธรรมชาติหรือน้ำธรรมชาติเป็นระบบหลัก และขุดลำเหมืองรอง เหมืองย่อย จนถึงเหมืองเล็กๆ ที่ชาวบ้านมักเรียกว่า "น้ำเหมืองบ้าน" ที่สามารถขุดต่อจากลำเหมืองหลักหรือรองเข้าไปสู่ไร่นาและหมู่บ้านของตน ทำให้พื้นที่ดังกล่าวมีน้ำใช้ตลอดปี และยังใช้เป็นแหล่งระบายน้ำสู่ไร่นาในหน้าฝนด้วยทำให้น้ำฝนไม่ท่วมขังอยู่ในหมู่บ้าน

เมืองเชียงตุงมีลำน้ำสายหลัก คือ น้ำเขินซึ่งต่อมาจากหนองตุงและน้ำหลาบ หรือน้ำลาบ ซึ่งเป็นลำน้ำสายหลักซึ่งไหลมารวมกับน้ำเขิน ทั้งน้ำเขินและน้ำหลาบไหลผ่านหมู่บ้านหลายแห่ง เป็นแหล่งน้ำสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวไทเขินเชียงตุง จากลำน้ำหลักทั้งสองสายแต่ละหมู่บ้านจะขุดลำเหมืองแยกของตนเอง โดยใช้ฝายเป็นเครื่องมือในการจ่ายน้ำต่าระดับเป็นเทคโนโลยีชาวบ้านแบบง่ายๆ ที่ต่างก็ช่วยกันคิดช่วยกันทำ

รูป 3.16 น้ำเขินจากเวียงเชียงตุงไหลไปยังหลายหมู่บ้านทางทิศเหนือ

รูป 3.17 น้ำหลาบ ลำน้ำสายหลักอีกสายหนึ่งที่ไหลมารวมกับน้ำเขินทางทิศเหนือ

ในระบบเหมืองฝายแบบค่อยๆ ไหลรินของเชียงตุงมีทั้งระบบที่ชาวบ้านดำเนินการกันเอง โดยใช้วิธีกั้นน้ำแบบยุคบุพกาลด้วยไม้หรือหินเพื่อเปลี่ยนเส้นทางน้ำ หรือเพื่อทำฝายกั้นน้ำเพื่อผันน้ำไปในแนวถนนแยกไปสู่ไร่นาตามระดับต่างๆ ระบบดังกล่าวชาวบ้านร่วมมือร่วมใจกันดำเนินงานเช่นเดียวกับระบบเหมืองฝายของภาคเหนือของไทย นอกจากเหมืองฝายระบบชาวบ้าน ยังมีเพิ่มเติมด้วยเหมืองฝายของรัฐซึ่งจัดทำเหมืองส่งน้ำคอนกรีตมีประตูน้ำปิดเปิดกั้นน้ำต่าระดับ บางแห่งมีเฉพาะแต่ฝายที่ให้น้ำไหลรินไปตามธรรมชาติ แต่ในบางพื้นที่รัฐทำประตูปิดเปิดกั้นน้ำไว้ด้วยและปิดเปิดเป็นเวลา ซึ่งทำให้เกิดปัญหาน้ำมากน้ำน้อยเช่นเดียวกับที่เชียงใหม่เช่นเดียวกัน

รูป 3.18 เหมืองฝายแบบชาวบ้าน

รูป 3.19 เหมืองฝายของรัฐ

รูป 3.20 ลำเหมืองย่อยสู่ไร่นา

รูป 3.21 น้ำเหมืองบ้านเล็กๆ สู่หมู่บ้าน

รูป 3.22 ไร่นาภูมิทัศน์พื้นที่ดินเชิงตุง

รูป 3.23 ไร่แดงโมและพืชพรรณรอบด้านภูมิทัศน์พื้นที่ดินอีกลักษณะหนึ่งของเชิงตุง

จากระบบการจัดการน้ำแบบเหมืองย่อยดั้งเดิมโดยไม่มีเทคโนโลยีอื่นๆ เข้ามาเกี่ยวข้องมากมายนักนี้เอง ทำให้พื้นที่ราบลุ่มซึ่งมีปริมาณค่อนข้างน้อยของเชิงตุงมีความเขียวชอุ่ม พื้นที่เกษตรกรรมของเชิงตุง โดยเฉพาะอำเภอรอบนอกของเวียงเชียงตุงหากมีปริมาณน้ำที่ผันมาจากเหมืองฝายต่างๆ มากพอ ชาวบ้านก็จะปลูกข้าวเพราะต้องเก็บไว้กินตลอดปี แต่ถ้าน้ำไม่มากพอจะเลี้ยงไปปลูกอย่างอื่นแทน เช่น แดงโม ถั่ว จึงทำให้เห็นภาพที่ยังเป็นไร่เขียวชอุ่มอยู่ ชาวเชียงตุงไม่ได้มีอาชีพทางเกษตรกรรมทั้งหมด เพราะพื้นที่อุดมสมบูรณ์มีไม่มาก บางพื้นที่ที่ระบบเหมืองฝายช่วยได้ไม่ตนักชาวบ้านจะทำอาชีพอื่นๆ เช่น จักสานซึ่งใช้วัตถุดิบเป็นไม้ไผ่ซึ่งขึ้นเอง หรือปั้นหม้อดินเผาซึ่งใช้วัตถุดิบในพื้นที่ซึ่งเป็นวิถีชีวิตอีกลักษณะหนึ่งของชาวเชียงตุง แต่อย่างไรก็ตาม ในบรรยากาศของวิถีชาวบ้านไทเขินโดยรวม ภูมิทัศน์เกษตรกรรมก็ยังคงเป็นตัวแทนของวิถีชาวบ้านเช่นเดียวกับไทเขินเชียงใหม่อยู่นั่นเอง

3.3 รูปลักษณะของหมู่บ้านที่ศึกษาในเชียงใหม่

สืบเนื่องจากการศึกษาบริบทของหมู่บ้านไทเขินในเชียงใหม่ ซึ่งเชื่อมโยงกับภูมิลักษณะท้องถิ่นและระบบชลประทานแบบเหมืองฝายในพื้นที่ต่างระดับของหมู่บ้านที่เลือกศึกษาในรายละเอียด และพบว่าเครือข่ายของ

เหมืองฝายที่กระจายตัวอยู่ในบริบทของหมู่บ้านเป็นปัจจัยหลักที่ส่งผลต่อผังกายภาพของหมู่บ้านทั้งในพื้นที่พักอาศัยและพื้นที่เกษตรกรรม เพราะระบบเหมืองฝายในพื้นที่มิได้ให้ประโยชน์เฉพาะพื้นที่นาและสวนเท่านั้นแต่ได้กระจายตัวเข้าไปในหมู่บ้านที่เป็นกลุ่มพักอาศัยเพื่อให้ใช้ในการดำรงชีพประจำวัน และเพื่อให้เป็นเส้นทางระบายน้ำฝนสู่ไร่นา ป้องกันน้ำท่วมขังในหมู่บ้านในช่วงหน้าฝน ในการศึกษาารูปลักษณะของหมู่บ้านในจังหวัดเชียงใหม่ ได้เลือกศึกษาเปรียบเทียบผังกายภาพของหมู่บ้านจากภาพถ่ายทางอากาศ 3 หมู่บ้านในพื้นที่อำเภอดอยสะเก็ดซึ่งเป็นพื้นที่ที่ได้ศึกษาลงลึกถึงตัวเรือนและผังบริเวณเรือนด้วย ได้แก่ บ้านสันอ้อมและบ้านร้องขี้เหล็ก ตำบลเชิงดอยและบ้านลวงเหนือ ตำบลลวงเหนือ

รูปลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้านในพื้นที่ที่ศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่ หากเป็นหมู่บ้านที่มีลำน้ำธรรมชาติสายหลัก เช่นแม่น้ำปิง แม่น้ำขาน หมู่บ้านจะเกาะตัวไปตามลำน้ำเป็นแนวยาวต่อเนื่อง แล้วค่อยๆ ขยายตัวออกเป็นกระจุกๆ ในทิศทางโดยรอบดังเช่นบ้านต้นแห่น้อย ตำบลท่าวังพร้าว อำเภอสันป่าตองแต่ในพื้นที่ที่ไม่มีแม่น้ำสายหลักมีแต่ลำเหมืองขนาดเล็กและเหมืองขุดเพื่อกระจายน้ำไปในพื้นที่เกษตรกรรมหมู่บ้านที่เกิดขึ้นจะเกาะตัวไปตามถนนสายหลักและรองในลักษณะเดียวกันกับการเกาะตัวไปตามแม่น้ำสายหลัก กล่าวคือยึดพื้นที่ตามยาวริมถนนก่อน เมื่อริมถนนถูกยึดครองไปหมดแล้วก็จะกระจายตัวตามแนวกว้างเป็นวงออกไปโดยรอบหากมีถนนหลายสายเป็นเครือข่ายต่อเนื่องกันในหมู่บ้าน รูปลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้านก็จะกระจายตัวไปตามวงจรของถนนดังนั้นจะพบว่ารูปพรรณสัณฐานทางกายภาพของหมู่บ้านได้รับอิทธิพลจากรูปแบบของระบบถนนในหมู่บ้าน สำหรับองค์ประกอบของหมู่บ้านส่วนใหญ่จะคล้ายคลึงกัน หากเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่จะมีวัดและโรงเรียนประจำหมู่บ้าน หากเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กอาจใช้วัดและโรงเรียนร่วมกัน 2-3 หมู่บ้านก็ได้ กลุ่มบ้านในหมู่บ้านจะกระจุกตัวกันเป็นกลุ่มๆ มีแนวต้นไม้เป็นขอบเขตของหมู่บ้าน ซึ่งอยู่กลางระหว่างหมู่บ้านและไร่นาซึ่งอยู่บริเวณรอบนอกของหมู่บ้าน สำหรับวัดของหมู่บ้านมีทั้งวัดตั้งอยู่เป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน และวัดอยู่ขอบหมู่บ้านแต่ไม่ว่าจะตั้งอยู่ที่ใดก็ตามจะต้องเป็นที่ที่ชาวบ้านจากพื้นที่โดยรอบเดินทางมาถึงโดยสะดวก

วัดต่างๆ ในพื้นที่ที่ศึกษาไม่มีสุสานและเมรุในบริเวณวัดดังนั้นแต่ละหมู่บ้านจะต้องเตรียมพื้นที่สำหรับเป็นสุสานและเมรุเผาศพของหมู่บ้านไว้ท้ายหมู่บ้านในที่ที่ไม่ประเจิดประเจ้อจนเกินไป แต่ก็ไม่ไกลจากหมู่บ้านจนเกินไปด้วย

รูป 3.24 ภาพถ่ายทางอากาศของบ้านสันอุ้ม ตำบลเชิงดอย อำเภอดอยสะเก็ด
ที่มา : กรมแผนที่ทหาร

รูป 3.25 ภาพถ่ายทางอากาศของบ้านร้องขี้เหล็ก ตำบลเจ็ดดอย อำเภอฝางสะเทิน
ที่มา : กรมแผนที่ทหาร

รูป 3.26 ภาพถ่ายทางอากาศของบ้านหลวงเหนือ ตำบลหลวงเหนือ อำเภอคอยสะเกิด
 ที่มา : กรมแผนที่ทหาร

บ้านสันอุ้ม(รูป 3.24) และบ้านลวงเหนือ (รูป 3.26) เป็นหมู่บ้านที่อยู่ต่อเนื่องกันในแนวเหนือใต้ เข้าจากถนนสายหลักคือเชียงใหม่ดอยสะเก็ดสู่มุ่บ้านโดยถนนสายรองเข้าหมู่บ้านได้ 2 เส้นทาง ดังนั้นรูปพรรณสัณฐานของหมู่บ้านจะเกาะตัวไปตามแนวยาวของถนนทั้ง 2 เส้นที่วางตัวห่างกันประมาณ 500 เมตร วางเกือบขนานกันไปมีถนนซอยเชื่อมระหว่างถนนทั้ง 2 สายเป็นระยะๆ และมีถนนย่อยเชื่อมซอยแยกเป็นช่วงๆ ลักษณะคล้ายถนนระบบตารางแต่ไม่สมบูรณ์นัก สัณฐานของกลุ่มเรือนในหมู่บ้านทั้ง 2 แห่งมีรูปลักษณะคล้ายคลึงกัน คือเกาะตัวยาวตามแนวถนนเหนือใต้ทั้งสองฝั่งของถนนคู่ขนาน ทั้งสองหมู่บ้านใช้วัดร่วมกัน คือวัดศรีมุงเมือง ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างกลางของทั้ง 2 หมู่บ้าน พื้นที่รอบนอกที่โอบล้อมหมู่บ้านด้านทิศตะวันออกและตะวันตกเป็นที่นาซึ่งมีลำเหมืองผันน้ำเข้าสู่เป็นวงจรจากห้วยฮ่องฮัก เหมืองคือเหมืองกอน เหมืองชีเหล็ก และเหมืองร้องอินทร์ โดยจะเห็นผืนนาที่อุดมสมบูรณ์ล้อมรอบบริเวณหมู่บ้านชายขอบระหว่างหมู่บ้านและผืนนาชาวบ้านจะปลูกต้นไม้ใหญ่ล้อมรอบหมู่บ้านซึ่งจะสังเกตเห็นได้จากระยะไกล

รูป 3.27 แสดงความสัมพันธ์ของวัด หมู่บ้าน กลุ่มต้นไม้รอบหมู่บ้านและนา

รูป 3.28 หมู่บ้านใหม่และนา

รูป 3.29 สภาพแวดล้อมของหมู่บ้านซึ่งอยู่หลังกลุ่มต้นไม้ที่บนาและเงืงนา

รูป 3.30 เติ่งนาในผืนนาที่อยู่ห่างไกลจากกลุ่มเรือนในหมู่บ้าน

ลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้านไทจีนนี้สังเกตเห็นได้จากระยะไกลจากกลุ่มต้นไม้ใหญ่หนาแน่นที่มองเห็นได้ชัดเจนจากถนนใหญ่ เมื่อเห็นกลุ่มต้นไม้ใหญ่ที่ใดก็ตามสามารถสันนิษฐานได้ทันทีว่าหลังกลุ่มต้นไม้ นั่นคือหมู่บ้าน กลุ่มต้นไม้จะเป็นตัวกลางระหว่างหมู่บ้านและผืนนาลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้านแบบที่สืบทอดมาแต่สมัยโบราณลักษณะเดียวกับ“ป่าพะ”ซึ่งคั่นระหว่างหมู่บ้านและนา เพียงแต่ “ป่าพะ”ส่วนใหญ่จะมีทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตได้ เช่นหน่อไม้ หวาย และผลไม้ป่า แต่ต้นไม้รอบหมู่บ้านในปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นต้นไม้ที่ชาวบ้านปลูกเองเสริมกับต้นไม้ธรรมชาติ การใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพจากต้นไม้รอบหมู่บ้านลดน้อยลง

สำหรับรูปลักษณะทางกายภาพของบ้านร้องชี้เหล็ก(รูป 3.25) มีความต่างไปจากบ้านสันอุ่มและบ้านลวงเหนือเพราะบ้านร้องชี้เหล็กแบ่งกลุ่มบ้านในหมู่บ้านออกเป็นหลายกลุ่ม ทั้งกลุ่มใหญ่และกลุ่มเล็กกลุ่มน้อยซึ่งเกาะตัวไปตามแนวถนนที่คดเคี้ยวทั้งสองฟากของถนน ในขณะที่พื้นที่พักอาศัยของหมู่บ้านมิได้เกาะกลุ่มกันเป็นกลุ่มตัว แต่ได้แตกตัวออกจากกัน ดังนั้นวัดร้องชี้เหล็กซึ่งเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน จึงแยกตัวออกมาเด่นกลางทุ่งนาแต่มีถนนเข้าถึงได้จาก 2 กลุ่มเรือน นอกจากนั้นยังพบว่าสุสานของหมู่บ้านซึ่งประกอบด้วยศาลาสดศพ เสิงตะกอนเผาศพและที่ล้างหน้าศพก็กระจายตัวออกมานอกพื้นที่เพื่อให้ทุกกลุ่มเรือนในหมู่บ้านสามารถเข้าถึงได้สะดวก ไม่เกาะติดอยู่กับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นการวางตำแหน่งที่แก้ปัญหาของการกระจายตัวของกลุ่มเรือนได้เป็นอย่างดีทั้งตำแหน่งของวัดและสุสาน

รูป 3.31 สุสานซึ่งมีเชิงตะกอนและที่อาบน้ำ ล้างหน้าศพ

รูป 3.32 ลำเหมืองที่เข้าไปยังหมู่บ้านนอกเหนือจากการจ่ายน้ำเข้านา

สำหรับลำเหมืองที่กระจายตัวเป็นเครือข่ายแบบใยแมงมุมเต็มตลอดผืนนา ซึ่งทำให้น้ำของพื้นที่สันทราย และดอยสะเกิดอุดมสมบูรณ์ได้กระจายตัวเข้าไปยังหมู่บ้านในเขตพักอาศัยทั้งเก่าและใหม่ด้วยลำเหมืองนี้ส่วนใหญ่อยู่หน้าบ้านต่อเนื่องกันเป็นระบบเพื่อระบายน้ำฝนจากหมู่บ้านสู่ไร่นา ชาวบ้านตระหนักถึงความสำคัญของลำเหมืองกับการดำรงชีพเป็นอย่างดีถึงแม้ในเรือนใหม่บางหลังที่ลำเหมืองเข้าไปอยู่ในเขตพื้นที่ที่มีโฉนด มีผู้ครอบครอง แต่ชาวบ้าน

จะปล่อยไว้ตามธรรมชาติ ไม่มีการถมล้างเหมืองในบริเวณบ้านของตน แต่เป็นที่น่าเสียดายที่บางพื้นที่แม้ไม่มีการถมล้างเหมืองแต่มีการลากล้างที่ลำเหมืองโดยการฝังท่อขนาดใหญ่เพื่อให้ลำเหมืองผ่าน ซึ่งเท่ากับการลดขนาดลำเหมืองดั้งเดิมลงไปเป็นช่วงๆ ซึ่งเป็นที่น่าอนว่าหากเกิดกรณีนี้ปริมาณลำเหมืองซึ่งเคยระบายน้ำอย่างเป็นระบบต่อเนื่องเมื่อพบกับช่วงการเปลี่ยนขนาดและปริมาณการระบายน้ำมากขึ้น โอกาสที่น้ำจะระบายไม่ทันเอ่อล้นลำเหมืองจะมีมากขึ้นซึ่งจะเป็นผลทำให้น้ำท่วมในหน้าฝนได้

ในการดำรงชีพตามชีวิตประจำวันของชาวไทเขินเชียงใหม่นอกจากได้ประโยชน์จากลำเหมืองแล้วบ่อน้ำขุดเพื่อการอุปโภคและการเกษตรภายในบริเวณเรือนเป็นสิ่งจำเป็น ซึ่งทุกเรือนจะขาดเสียมิได้ แม้ในปัจจุบันชาวบ้านมีน้ำประปาใช้แล้วก็ตาม แต่บ่อน้ำก็ยังเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีพเช่นเดิม บ่อน้ำดังกล่าวอาจมีบ่อเดียวหรือ 2-3 บ่อก็ได้ แล้วแต่ความจำเป็นและแล้วแต่ระดับน้ำใต้ดินของพื้นที่ บ่อน้ำส่วนใหญ่ใช้ในการทำครัวและรดต้นไม้ในบริเวณบ้าน ซึ่งจะเห็นได้ชัดว่าภายในบริเวณบ้านไทเขินที่เชียงใหม่จะมีการปลูกพืชผักผลไม้และไม่ดอกได้เขียวชอุ่มรอบบ้าน

รูป 3.33 ลำเหมืองในบริเวณบ้าน

รูป 3.34 บ่อน้ำใช้ในครัวเรือน

รูป 3.35 ความเขียวชอุ่มของเรือนไทเขิน

เรือนไทเขินโดยทั่วไปมักจะมีบันไดทางขึ้นเรือนอยู่ภายใต้หลังคาเรือนและมีช่องเรือนอยู่หน้าเรือน หรืออยู่ระหว่างเรือนใหญ่และหลองข้าว (ยุ้งข้าว) ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของผังบริเวณเรือนไทเขิน ในปัจจุบันที่หลองข้าวไม่ค่อยได้ใช้งานเพราะชาวบ้านทำนาน้อยลง เปลี่ยนไปทำอาชีพอื่น อันเนื่องจากปัญหาน้ำจากเหมืองฝายเปลี่ยนระบบ แต่หลองข้าวก็ยังเป็นสถาปัตยกรรมโดดเด่นที่ชาวไทเขินเชียงใหม่หวงแหนและเก็บรักษาไว้อย่างดี เรือนบางหลังที่บ้านหลวงเหนือตัวเรือนถูกไฟไหม้และจะลามติดหลองข้าวเก่าของชาวบ้านแต่ปรากฏว่าเพื่อนบ้านเข้ามาช่วยกันฉีดน้ำหล่อเลี้ยงหลองข้าวไว้ไม่ให้ติดไฟ ทำให้หลองข้าวยังคงอยู่ถึงปัจจุบัน¹⁰ แต่ตัวเรือนสร้างใหม่แล้วเป็นเรือนสมัยใหม่ ทำให้เห็นได้ชัดเจนถึงความสำคัญของหลองข้าวกับชีวิต

รูป 3.36 เรือนและช่วงเรือน

รูป 3.37 หลงข้าวที่ยังหลงเหลือจากไฟไหม้ตัวเรือน

รูป 3.38 ความสัมพันธ์ระหว่างเรือนและธรรมชาติแวดล้อมที่เป็นลักษณะเด่นของเรือนไทเขิน เชียงใหม่

จากการศึกษาบริบทของหมู่บ้านรูปลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้านที่เลือกเป็นกรณีศึกษา 3 แห่ง คือ บ้านสันอุ้มและบ้านร้องชี้เหล็ก ตำบลเชิงดอยและบ้านลวงเหนือ ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ได้พบว่าสภาพของเรือนและหมู่บ้านมีการพัฒนาไปแล้วทั้งระบบ ตั้งแต่ตัวเรือนและสาธารณูปโภค สาธารณูปการที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต แต่ในทางกลับกันพบว่าระบบของการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรระบบดั้งเดิม คือระบบเหมืองฝายยังเป็นระบบที่คล่องตัวและให้ผลต่อเกษตรกรรมหลักอีกทั้งมีการพัฒนาเทคโนโลยีชาวบ้านผสมผสานกับเทคโนโลยีใหม่เพื่อการจ่ายน้ำได้หลายระดับพื้นที่ ปัญหาที่พบคือการที่รัฐปรับเปลี่ยนแหล่งจ่ายน้ำตามธรรมชาติแบบเดิมให้เป็นการจ่ายน้ำจากเขื่อนและคลองส่งน้ำ แต่จ่ายเข้าไปยังเครือข่ายเหมืองฝายเก่า ซึ่งทำให้เกิดการปรับตัวในการทำเกษตรกรรมให้เข้ากับระบบที่ภาครัฐดำเนินการ และในบางพื้นที่ชาวบ้านจำเป็นต้องแก้ปัญหาด้วยการเปลี่ยนพืชที่ปลูกโดยเฉพาะเปลี่ยนจากการทำนาเป็นการทำสวนลำไย ซึ่งเป็นการเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตทั้งระบบ

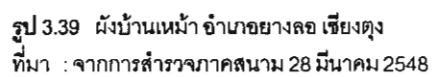
3.4 รูปลักษณะของหมู่บ้านที่ศึกษาในเชียงใหม่

การศึกษาผังกายภาพของหมู่บ้านไทเขินที่เชียงใหม่ไม่สามารถศึกษาจากภาพถ่ายทางอากาศได้เหมือนการศึกษาหมู่บ้านไทเขินในจังหวัดเชียงใหม่ ทำให้ต้องจัดทำผังหมู่บ้านจากการสำรวจภาคสนามเพื่อนำมาศึกษาเปรียบเทียบ ดังนั้นผังกายภาพดังกล่าวสามารถจัดทำได้เฉพาะในพื้นที่ที่สามารถเดินสำรวจได้เท่านั้นไม่สามารถศึกษาถึงสภาพแวดล้อมที่ข้างเคียงซึ่งเข้าถึงโดยการเดินไม่ได้

ผังหมู่บ้านที่ทำการศึกษามีทั้งหมด 5 หมู่บ้านมีอายุของการก่อตั้งหมู่บ้านต่างกันที่เก่าแก่ที่สุด คือ บ้านเหม้า อำเภอยางล่อ มีอายุกว่าร้อยปี และที่ใหม่ที่สุดคือบ้านหนองอ้อ อำเภอเชียงตุง ซึ่งมีอายุการสร้างประมาณ 20 ปี ในการศึกษาเปรียบเทียบรูปลักษณะของผังหมู่บ้านทั้ง 5 หมู่บ้านที่เป็นกรณีศึกษา⁶ ซึ่งมีอายุของการก่อตั้งหมู่บ้านต่างกันหลายเวลานี้ ทำให้เห็นถึงความคงอยู่และความแปรเปลี่ยนของผังกายภาพของหมู่บ้านอันเป็นผลสืบเนื่องมาแต่ความแปรเปลี่ยนโดยรวมของสภาพแวดล้อมของสังคม ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นข้อเท็จจริงไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ และทำให้พอมองเห็นแนวโน้มในอนาคตของหมู่บ้านที่เกิดขึ้นใหม่

ตัวอย่างผังหมู่บ้านทั้ง 4 กลุ่มนี้ สามหมู่บ้านมีวัดประจำหมู่บ้านสำหรับบ้านเสี้ยว บ้านเด่นช้าง และบ้านล่าว เป็นหมู่บ้านที่อยู่ต่อเนื่องกัน ชาวบ้านทั้งสามหมู่บ้านมาทำบุญที่วัดบ้านล่าว ดังนั้นจะพบว่าหากพิจารณาว่าหมู่บ้านที่สมบูรณ์จะมีวัดประจำหมู่บ้าน บ้านเหม้า(รูป 3.39) บ้านล่าว(รูป 3.41) และบ้านหนองอ้อ (รูป 3.42) จะเป็นหมู่บ้านที่มีองค์ประกอบของผังที่สมบูรณ์ แต่ในรูปลักษณะของผังหมู่บ้านในชนบทของเชียงใหม่ถือเป็นสิ่งผิดปกติในกรณีที่หลายหมู่บ้านไม่มีวัดของตนเองและมาทำบุญร่วมกับวัดของหมู่บ้านข้างเคียง เพราะแต่ละหมู่บ้านมีฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน หมู่บ้านที่ยากจนและก่อตั้งใหม่ยังไม่สามารถสร้างวัดของหมู่บ้านได้ก็มาทำบุญร่วมกับวัดอื่นทำให้ผู้คนต่างหมู่บ้านรู้จักมักคุ้นกันและผลพลอยได้ที่ตามมาคือมีการผสมผสานโดยการแต่งงานข้ามหมู่บ้านที่เป็นชาวไทเขินด้วยกัน เพราะคู่แต่งงานมีโอกาสได้พบปะกันที่วัดในงานบุญ ทำให้ระบบสังคมแบบเครือญาติขยายออกไปต่างหมู่บ้านด้วยความมั่นคงและอบอุ่น

ในผังหมู่บ้านที่มีองค์ประกอบครบถ้วนจะประกอบด้วยวัดของหมู่บ้านซึ่งมีองค์ประกอบย่อย คือ ช่วงวัด โบสถ์ วิหาร และบ่อน้ำ และที่ขาดไม่ได้คือเทวดาวัด วัดที่เชียงตุงนี้หากเป็นวัดใหม่อาจมีเฉพาะวิหารยังไม่มีโบสถ์ การใช้สอยทุกอย่างทำที่วิหารนอกจากนั้นจะมีเทวดาบ้านหรือบ้านเราเรียกว่าเลื้อบ้านตั้งอยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่ศูนย์กลางหมู่บ้าน เทวดาบ้านนี้ชาวบ้านจะทำพิธีเซ่นไหว้เพื่อควมมีสิริมงคลของบ้านทุกปีในช่วงสงกรานต์หรือออกพรรษาหรืออาจเป็นช่วงเวลาอื่นก็ได้ที่กำหนดให้เป็นช่วงเวลาของการสักการะเทวดาบ้าน นอกเหนือจากวัด เทวดาบ้านและช่วงบ้านแล้วก็เป็นกลุ่มของเรือนซึ่งจัดวางตามลักษณะทางสังคมของหมู่บ้านแต่ละพื้นที่ซึ่งแตกต่างกัน

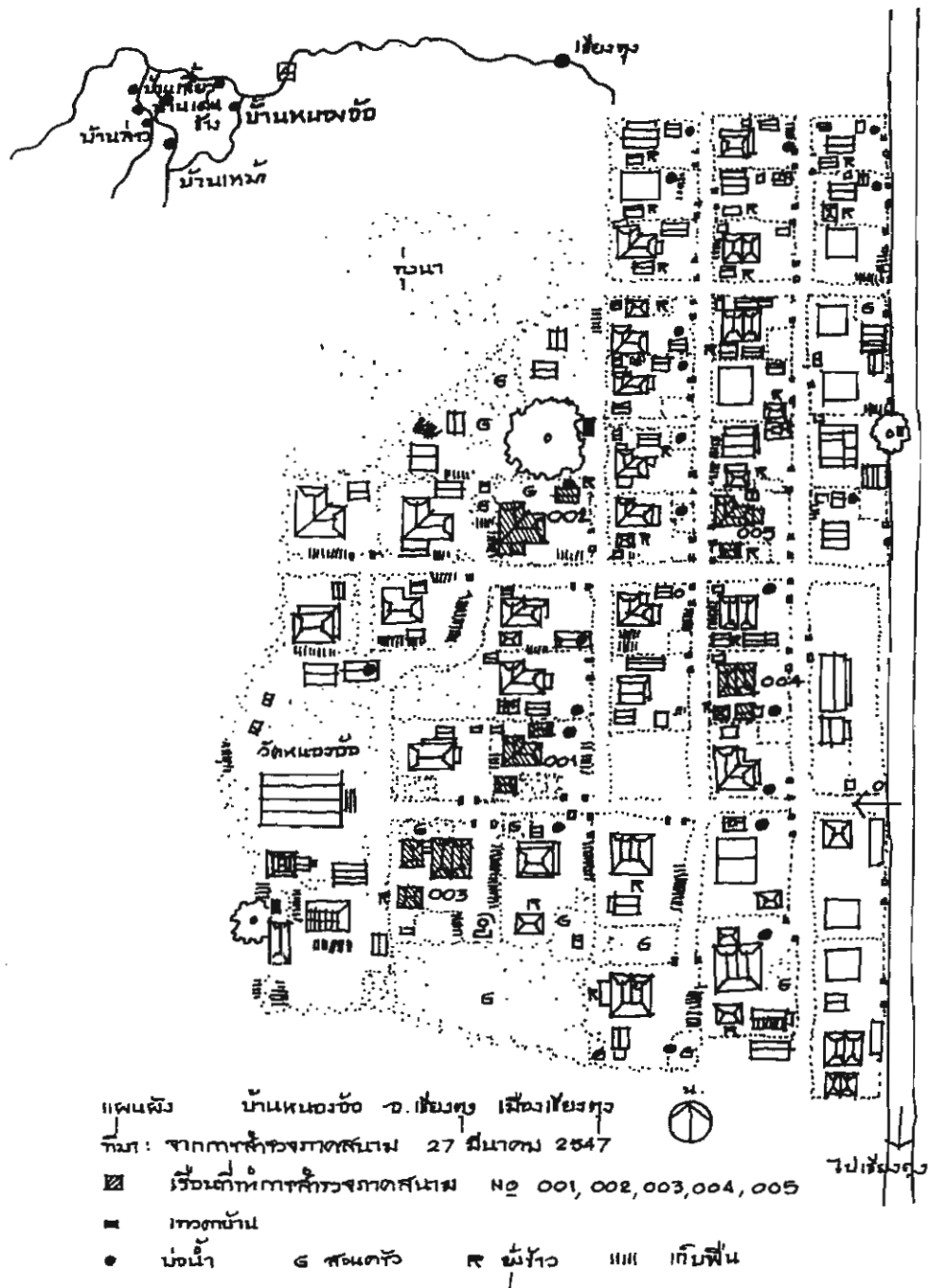

รูป 3.39 ผังบ้านเหน้า อำเภอขยาลง เชียงตุง

ที่มา : จากการสำรวจภาคสนาม 28 มีนาคม 2548

รูป 3.42 มังบ้านหนองขี้ อำเภอเชียงตุง เชียงตุง
ที่มา : จากการสำรวจภาคสนาม 27 มีนาคม 2547

สำหรับผังหมู่บ้านที่จัดทำไว้ 3 ประเภทคือประเภทที่มีลักษณะผังกายภาพของหมู่บ้านที่สื่อถึงระบบสังคมแบบนพทาลในลักษณะของสังคมเครือญาติได้แก่ผังของบ้านเหมา อำเภอยางล่อ ประเภทที่สองคือประเภทที่มีผังกายภาพแบบสมัยใหม่ กำหนดให้สาธารณูปโภคคือระบบถนนในหมู่บ้านแบบตาตารางเป็นตัวกำหนดการวางตัวเรือน ได้แก่ผังของบ้านหนองอ้อ อำเภอยะยงตุง ส่วนประเภทที่สามคือผังที่มีลักษณะผสมผสานของทั้งสองประเภทเป็นลักษณะของสังคมแบบกลางกึ่งกลางใหม่มีทั้งรูปแบบของสังคมเครือญาติและสังคมแบบเอกเทศตัวใครตัวมัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นในผังของหมู่บ้านอย่างชัดเจน ซึ่งสังเกตเห็นได้จากผังของบ้านเด่นช้าง บ้านเลี้ยว และบ้านล่าว อำเภอกาดฟ้า

ผังหมู่บ้านเหมา อำเภอยางล่อ ยะยงตุง เป็นผังหมู่บ้านที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตที่ยังคงดำรงอยู่แบบนพทาลมากที่สุด น้ำเงิน⁷ เป็นปัจจัยหลักของการเลือกที่ตั้งหมู่บ้าน น้ำเงินซึ่งไหลมาจากหนองตุงที่เวียงยะยงตุงไหลขึ้นมายังบ้านเหมาและมารวมเป็นหนองน้ำใหญ่หน้าหมู่บ้านเหมา และเปลี่ยนเป็นลำน้ำเมื่อเลียบผ่านบ้านเหมาจากน้ำเงินที่มารวมเป็นหนองน้ำนี้ชาวบ้านเหมาขุดน้ำเหมืองบ้านตออีก 2 สาย เพื่อกระจายตัวเข้าไปยังกลุ่มเรือนในหมู่บ้าน ส่วนน้ำเงินสายหลักได้ไหลไปรวมกับน้ำหลายทางทิศเหนือ พิจารณาจากผังหมู่บ้านเหมาจะเห็นได้ว่าระดับน้ำใต้ดินบริเวณนี้เอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตอย่างมากเพราะสามารถขุดบ่อน้ำตื้นเพื่อเลี้ยงปลา⁸ ได้สะดวกองค์ประกอบหลักของผังบ้านเหมาที่สำคัญ คือวัดบ้านเหมาซึ่งมีช่วงวัดขนาดใหญ่อยู่ระหว่างโบสถ์และวิหาร ทางทิศใต้ของวัดได้ต้นไม้ใหญ่ริมกำแพงวัดเป็นที่ประดิษฐานเทวดาวัดหรือใจวัดนอกกำแพงวัดด้านทิศเหนือจนถึงทางเข้าหมู่บ้านเป็นช่วงบ้านขนาดใหญ่ ด้านทิศตะวันตกของหนองน้ำเงินหน้าหมู่บ้านเป็นต้นไม้ใหญ่ที่เป็นที่สักการะของชาวบ้านมีเครื่องเซ่นสรวงอยู่ที่คาบไม้

ถนนในหมู่บ้านคดเคี้ยวไปตามกลุ่มเรือนซึ่งเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าถนนเกิดภายหลังการจัดวางกลุ่มเรือนแล้ว กลุ่มเรือนเกาะตัวกันเป็นกลุ่มๆ เล็กบ้างใหญ่บ้างตามระบบเครือญาติ ในกลุ่มเรือนแต่ละกลุ่มจะเห็นช่วงเรือนของกลุ่มขนาดเล็กบ้างใหญ่บ้างต่างกัน ดังนั้นจะพบว่าในผังบ้านเหมาไม่ได้มีการล้อมรั้วบ้านแยกกันทุกหลัง แต่มีการกันรั้วเป็นกลุ่มๆ ของเรือนซึ่งสะท้อนให้เห็นระบบสังคมแบบเครือญาติในผังได้อย่างชัดเจน ประมาณศูนย์กลางของหมู่บ้านมีต้นไม้ใหญ่ปลูกในช่วงบ้านที่ไม่ใหญ่นัก ใต้ต้นไม้เป็นที่ประดิษฐานเทวดาบ้านหรือที่เรียกว่าเสื่อบ้านแบบเชียงใหม่ เทวดาบ้านนี้ชาวบ้านจะมาทำพิธีเซ่นไหว้เพื่อการปกป้องคุ้มครองผู้คนในหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุขทุกปีช่วงสงกรานต์ เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างถนนในหมู่บ้านกลุ่มบ้านและน้ำเหมืองบ้านที่ขุดเข้าไปโอบล้อมกลุ่มเรือน จะเห็นได้ชัดเจนว่าในกลุ่มเรือนแต่ละกลุ่มจะมีถนนและน้ำเหมืองบ้านเป็นสาธารณูปโภคหลักของส่วนหน้าบ้านและหลังบ้านซึ่งเป็นระบบแบบนพทาลที่หล่อเลี้ยงชีวิตได้อย่างยั่งยืน

รูป 3.43 น้ำเงิน ต้นไม้ใหญ่หน้าหมู่บ้าน กลุ่มเรือนและสภาพแวดล้อมของบ้านเหม้า

รูป 3.44 โบสถ์วิหาร และช่วงวัดบ้านเหม้า

รูป 3.45 ถนนคดเคี้ยวในบ้านเหม้าและบรรยากาศของพิธีกรรมในหมู่บ้าน

รูป 3.46 น้ำเหมืองบ้านที่ผ่านทุกกลุ่มเรือนในบ้านเหม้า

ผังหมู่บ้านเด่นช้าง (รูป 3.40) และบ้านล่าว (รูป 3.41) มีรูปลักษณะใกล้เคียงกันคืออาศัยน้ำไหลเป็นเส้นทางนำหลักของหมู่บ้านพื้นที่ที่อยู่ใกล้ น้ำไหลพยายามจัดเป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อการเกษตรให้มากที่สุด ดังจะเห็นได้ว่าแปลงพืชผักสวนครัวจะมาเรียงเป็นแนวยาวริมน้ำไหลเช่นเดียวกันทั้งสองหมู่บ้าน ที่บ้านล่าวนี้มีวัดบ้านล่าวซึ่งกำลังสร้างโบสถ์ใหม่ ส่วนบ้านเด่นช้างไม่มีวัดของหมู่บ้าน อาศัยทำบุญร่วมกันที่วัดบ้านล่าว ผังทั้งสองหมู่บ้านมีลักษณะร่วม คือเรือนที่เกาะกลุ่มในลักษณะเครือญาติมีน้อยลง ช่วงเรือนที่เป็นศูนย์รวมของเรือนหลายหลังเริ่มลดน้อยลง เริ่มมีเรือนแบบตัวใครตัวมัน กันรั้วรอบขอบชิดเฉพาะเรือนมากขึ้น และเห็นได้ชัดว่าทั้งสองหมู่บ้านพยายามจัดระบบถนนผสมผสานระหว่างถนนคดเคี้ยวกับถนนแบบตาราง บ้านเด่นช้างมีกลุ่มเรือนแบบเครือญาติที่ยังใช้ช่วงเรือนร่วมกันอยู่หลายกลุ่ม แต่บ้านล่าวเป็นเรือนแบบเรียงแถวเป็นส่วนใหญ่ แต่ทั้งสองหมู่บ้านก็ยังมีเทวดาบ้านอยู่ได้ต้นไม้ใหญ่กลางหมู่บ้านเหมือนกัน จากการศึกษาเปรียบเทียบผังหมู่บ้านเด่นช้างและหมู่บ้านล่าว พบว่าบ้านเด่นช้างมีน้ำอุดมสมบูรณ์กว่าบ้านล่าว เพราะมีทั้งน้ำไหลทางทิศตะวันออกและน้ำเหมืองด้านทิศตะวันตก รวมทั้ง

ระดับน้ำใต้ดินที่เอื้ออำนวยต่อการขุดบ่อเลี้ยงปลา ซึ่งจะเห็นได้ว่าพื้นที่ด้านหน้าของบ้านเด่นช้างเป็นพื้นที่ลุ่ม สามารถขุดบ่อเลี้ยงปลาขนาดใหญ่ได้มากมาย แต่บ้านล่าวพื้นที่สูงกว่า อาศัยเส้นทางน้ำไหลบ่าด้านทิศตะวันออกเส้นทางเดียวทำให้ต้องขุดน้ำบ่อในบริเวณบ้านของตนเองแทบทุกหลังคาเรือน สำหรับเรือนที่มีฐานะไม่ดีนักไม่สามารถขุดน้ำบ่อเฉพาะตัวได้ สามารถใช้ตักน้ำจากบ่อสาธารณะปากทางเข้าหมู่บ้านมาใช้ได้ ส่วนในบ้านเด่นช้างก็มีการขุดบ่อน้ำสาธารณะไว้เช่นเดียวกันแต่อยู่ในหมู่บ้านในจุดที่จะเริ่มเข้าไปยังภายในหมู่บ้าน

รูป 3.47 บ่อน้ำสาธารณะหน้าบ้านล่าว

รูป 3.48 บ่อน้ำสาธารณะในบ้านเด่นช้าง

การวางกลุ่มเรือนของบ้านเด่นช้างมีความชัดเจนในระบบสังคมเครือญาติ ดังนั้นเมื่อเข้าไปในหมู่บ้าน เราจะพบช่วงบ้านขนาดใหญ่เล็กอยู่ระหว่างกลุ่มเรือน การกันรั้วเฉพาะเรือนมีน้อย รั้วที่กันอาณาเขตจะเป็นเพียงเครื่องหมายแสดงการแบ่งเขตเท่านั้น มิได้แสดงถึงการกันเพื่อความปลอดภัยแต่อย่างใด เรือนในกลุ่มเครือญาติยังสามารถเดินผ่านได้จนเรือนไปยังเรือนต่างๆ ช้างเคียงได้โดยสะดวกแปลงพืชผักสวนครัวไม่ได้แบ่งเฉพาะตัวแต่ส่วนใหญ่เป็นแปลงพืชผักที่ใช้งานร่วมกันพยายามปลูกไว้ริมน้ำเพื่อสะดวกแก่การใช้ไฟวิดน้ำรดพืชผักต่างๆ สำหรับเรือนที่กันรั้วเฉพาะตัวไม่แสดงระบบเครือญาติชัดเจนก็ยังคงมีช่วงเรือนสะอาดเรียบที่หน้าเรือนและหลัง ช่วงเรือนส่วนใหญ่มักอยู่ระหว่างเรือนใหญ่และเยข้าว(ยุ้งข้าว)

รูป 3.49 ช่วงบ้านในระบบสังคมเครือญาติของบ้านเด่นช้าง

รูป 3.50 ช่วงเรือนเฉพาะตัวเพียงครอบครัวเดียวอยู่ระหว่างเรือนและเยข้าว

บรรยากาศโดยรวมของบ้านเด่นช้างและบ้านล่าว ซึ่งมีน้ำไหลเป็นหัวใจของการให้ความชุ่มชื้นและอุดมสมบูรณ์ต่อการเกษตรทุกประเภทของหมู่บ้านนี้ พิจารณาได้จากสภาพแวดล้อมของหมู่บ้านและพืชพรรณที่ปลูกโดยรวม เรือนบางหลังแม้จะกันรั้วเฉพาะครอบครัว แต่โดยรอบบริเวณบ้านจะปลูกพืชพรรณไม้นานาชนิด โดยเฉพาะต้นไผ่ซึ่งปลูกเป็นฉากหลังของหมู่บ้าน และปลูกกันระหว่างกลุ่มบ้าน ต้นไผ่มีปริมาณมากมายเพราะอาศัยใช้งานทุกประเภทตั้งแต่นำมาเป็นวัสดุก่อสร้าง จักสาน เครื่องมือเครื่องใช้ กินหน่อเป็นอาหารทั้งคนและสัตว์ นอกจากนั้นบริเวณพื้นที่ติดน้ำไหลของทั้งสองหมู่บ้านจะอุดมไปด้วยพืชผักสวนครัวเขียวชอุ่มซึ่งใช้เป็นอาหารของทั้งหมู่บ้านด้วยการแบ่งปันแบบเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน

รูป 3.51 กอไผ่ฉากหลังของเรือนในบ้านล่าว

รูป 3.52 พืชผักสวนครัวริมน้ำไหลของบ้านเด่นช้าง

ผังหมู่บ้านสุดท้ายที่นำมาศึกษาเปรียบเทียบ คือผังบ้านหนองฮ้อ อำเภอเชียงตุง (รูป 3.42) บ้านหนองฮ้อเป็นหมู่บ้านที่อายุน้อยที่สุดในหมู่บ้านที่สำรวจ เพราะมีอายุเพียง 20 กว่าปี^๑ ซึ่งเมื่อพิจารณาตัวเรือนในหมู่บ้านแล้วไม่น่าเป็นไปได้ เพราะตัวเรือนมีความเก่าแก่มากกว่า 20 ปีมากมายนัก แต่เมื่อสัมภาษณ์ในการสำรวจภาคสนามจึงทราบข้อเท็จจริงที่ว่าหมู่บ้านปัจจุบันสร้างมา 20 กว่าปีจริง แต่ไม่ใช่เป็นการสร้างหมู่บ้านใหม่ เป็นการย้ายบ้านหนองฮ้อจากที่เดิมซึ่งพบปัญหาน้ำท่วมมาเป็นระยะเวลายาวนาน หมู่บ้านเดิมอายุกว่า 50 ปี ดังนั้นจะพบว่าเรือนในบ้านหนองฮ้อประมาณร้อยละ 90 เป็นเรือนไม้เก่าซึ่งรื้อมาปลูกสร้างใหม่ ตัวเรือนใหม่มีเฉพาะด้านหน้าติดถนนใหญ่เท่านั้น

ผังบ้านหนองฮ้อเป็นผังหมู่บ้านที่สมบูรณ์แบบ มีวัดหนองฮ้ออยู่ท้ายหมู่บ้าน ในบริเวณวัดหนองฮ้อมีโบสถ์ วิหาร และอาคารอื่นๆหลายหลัง โบสถ์เป็นโบสถ์สร้างใหม่ด้วยวัสดุใหม่ แต่ที่น่าสนใจยิ่งคือ ยังคงขนาดสัดส่วนของโบสถ์ดั้งเดิมไว้ได้อย่างเหนียวแน่น วิหารก็เป็นวิหารใหม่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ ในวัดมีเทวดาวัดประดิษฐานอยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่ชิดเขตวัดทางทิศตะวันตกติดกับพื้นที่นาของหมู่บ้าน ด้านทิศเหนือของวิหารเป็นช่วงวัดซึ่งมีขนาดใหญ่เพื่อใช้ในการกิจกรรมประเพณีและกิจกรรมชุมชนกลางหมู่บ้านมีต้นไม้ใหญ่ที่ประดิษฐานเทวดาบ้านไว้ใต้ต้น ถนนในหมู่บ้านทั้งหมดเป็นระบบตารางและมีการแบ่งพื้นที่

ปลูกเรือนเป็นแปลงที่เท่าๆ กันแบบหมู่บ้านจัดสรรสมัยใหม่ลักษณะดังกล่าว ทำให้เรือนในหมู่บ้านจัดวางแบบเรือนแถว มีเฉพาะช่วงหน้าเรือนของแต่ละครอบครัว แต่ช่วงบ้านในระบบเครือญาติสูญหายไปหมดสิ้นทุกบ้านกันรั้วเฉพาะของตนเอง บ้านหนองอ้อนี้ถ้าพิจารณาเฉพาะตัวเรือนที่อยู่ช่วงกลางหมู่บ้าน จะเข้าใจว่าเป็นหมู่บ้านเก่าที่มีอายุการสร้างยาวนาน เพราะรูปทรงของเรือนก็ดี วัสดุก่อสร้างก็ดียังคงเป็นแบบประเพณีอย่างเคร่งครัด แต่ถ้าพิจารณาเรือนด้านริมถนนใหญ่จะพบตึกสร้างใหม่สืบทอดมาหลัง ซึ่งมีความเปรียบต่างจาก เรือนกลุ่มใหญ่โดยสิ้นเชิงจากการสัมภาษณ์ทราบว่าเรือนที่เป็นตึกสมัยใหม่ เป็นของครอบครัวที่ขายลูกสาวไปเพื่อขายบริการที่หาดใหญ่ ประเทศไทย เมื่อ 3 ปีที่แล้ว ปัจจุบันนี้หญิงสาวกว่า 70% เสียชีวิตแล้วด้วยโรคเอดส์ หลังจากได้ส่งเงินกลับมาให้พ่อแม่ปลูกบ้านตึกใหม่ในหมู่บ้านซึ่งเป็นเหตุการณ์ ที่เศร้าและหดหู่มาก ในบรรดาเรือนเก่าในหมู่บ้านทุกหลังจะมีเยข้าวรูปทรง สวยงามอยู่ข้างเคียง และเนื่องจากบ้านหนองอ้อย้ายมาจากเดิมแบบหนีน้ำ ทำให้มาเลือกที่ดอนเมื่อก่อสร้างหมู่บ้านใหม่ทั้งอยู่ห่างลำน้ำ ทำให้เรือนทุกหลัง จำเป็นต้องขุดบ่อน้ำใช้ของตนเอง ซึ่งมีทั้งน้ำบ่อที่ตักขึ้นมาใช้ และน้ำบ่อแบบฝัง ท่อและโยกน้ำขึ้นมากรองใช้อุปโภคในครัวเรือน

รูป 3.53 เทวดาบ้านของบ้านหนองอ้อ

รูป 3.54 เทวดาวัดของวัดหนองอ้อ

รูป 3.55 น้ำบ่อต่อ

รูป 3.56 เยข้าวที่มีอุปกรณ์กันหนูกับปลวกที่เสาทุกต้น

จากการศึกษาเปรียบเทียบผังหมู่บ้านทั้ง 4 ผัง ได้พบว่าผังหมู่บ้าน
หน้าที่อายุการสร้างบ้านเก่าแก่สุดเกินกว่าร้อยปีเป็นผังที่ยังแสดงถึงระบบ
ของชีวิตและสังคมที่ชัดเจนยังมีความแนบแน่นของสังคมเครือญาติที่สื่อออกมา
ด้วยระบบการจัดวางเรือนและที่ว่างในผังรวมทั้งยังแสดงคุณสมบัติของ
สถาปัตยกรรมที่ยั่งยืนจากการวางตำแหน่งของเรือนในผังซึ่งสามารถรับลม
ถ่ายเทได้ดีทุกหลัง ประสานกับการใช้วัสดุก่อสร้างในท้องถิ่น พืชพรรณ และ
ระบบการจัดการน้ำในหมู่บ้าน แต่เมื่อศึกษาในหมู่บ้านอื่นๆ ที่อายุการสร้าง
น้อยลง การจัดวางกลุ่มเรือนปรับเปลี่ยนไปตามระบบสังคมใหม่เริ่มกันเร็ว
เฉพาะเรือน เริ่มมีความห่างเหินระหว่างเรือน ชวงบ้านเลือนหายไปเหลือแต่
เพียงชวงเรือนเฉพาะครอบครัว จนถึงผังบ้านหนองอ้อที่มีอายุการสร้างใหม่สุด
ประมาณ 20 ปี พบว่ารูปแบบของผังกายภาพปรับเปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิง การ
กำหนดระบบการอยู่อาศัยตามระบบธรรมชาติหายไปซึ่งน่าเสียดายยิ่ง วัสดุ
ก่อสร้างก็เช่นเดียวกันเรือนที่สร้างใหม่ริมทางหลวงเริ่มใช้ฉนวนก่ออิฐฉาบปูน
ทาสี และรูปทรงเรือนเป็นแบบเรือนสมัยใหม่ ไม่ยกใต้ถุนสูง ซึ่งอยู่ไม่สบาย
เหมือนเรือนเก่าที่อยู่ด้านในของหมู่บ้านปัจจุบันชาวบ้านหนองอ้อที่ปลูกบ้านใหม่
ทราบดีว่าเรือนใหม่ของตนอยู่ไม่สบายและร้อนอบอ้าวมาก แต่ไม่สามารถแก้ไข
ได้ เพราะปลูกเสร็จแล้วด้วยราคาที่สูง

เชิงอรรถบทที่ 3

1. จากการสัมภาษณ์ นายสมหวัง สุมาลัย ผู้ช่วยแก่เหมืองฝายร้องขี้เหล็ก อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม 2548
2. จากการสัมภาษณ์ ผู้ช่วยแก่เหมืองฝายร้องขี้เหล็ก อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม 2548 ซึ่งได้อธิบายเสริมว่าหากถามความเห็นจากชาวบ้านจะพบว่าส่วนใหญ่พอใจระบบเหมืองฝายแบบเดิมมากกว่าระบบการจ่ายน้ำจากเขื่อนชลประทานแบบปัจจุบัน แต่ไม่สามารถจะโต้แย้งคัดค้านได้ จำใจต้องรับในระบบซึ่งรัฐจัดการให้
3. จากการสัมภาษณ์ นายกองแสง บัวหนา บ้านเลขที่ 101 หมู่ที่ 4 บ้านลวงเหนือ ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม 2548 และจากการสังเกตการณ์ในพื้นที่ มีเขียนสลักไว้ที่เหมืองคอนกรีตว่า 2519 ราชินิกุลฤทธิ .....ผู้สังเกตการณ์ อรศิริ ปาณินท์
4. จากการศึกษาประวัติความเป็นมาของเขียงตุ้งจากตำนาน พงศาวดารและการศึกษาเปรียบเทียบกับเขียงใหม่ โดยผู้วิจัย ....อรศิริ ปาณินท์
5. จากการสังเกตการณ์ของคณะวิจัยพบว่า ระบบสาธารณูปโภคของเขียงตุ้งโดยเฉพาะระบบไฟฟ้าซึ่งสัมพันธ์กับระบบน้ำยังไม่คล่องตัว แม้แต่ในเขียงตุ้งเองก็ยังจ่ายไฟเป็นเวลาและค่อนข้างน้อยระบบน้ำประปาซึ่งสัมพันธ์กับระบบไฟฟ้าก็ติดขัดไปด้วยส่วนในชนบทโดยเฉพาะหมู่บ้านที่สำรวจยังไม่มีไฟฟ้าใช้ มีเฉพาะแต่บ้านหนองอ้อ ซึ่งอยู่ใกล้ตัวเขียงตุ้งเท่านั้น..... อรศิริ ปาณินท์ อธิบายความ
6. หมู่บ้านที่ศึกษามี 5 หมู่บ้าน แต่แผนผังมี 4 แผนผังเพราะหมู่บ้านเด่นช้างและบ้านเลี้ยวรวมอยู่ด้วยกันเนื่องจากบ้านเลี้ยวได้สำรวจหมู่บ้านเฉพาะที่เกาะเป็นแนวยาวไปตามถนนเท่านั้นส่วนบ้านเด่นช้างได้สำรวจแบบเป็นกลุ่มและทั้งสองหมู่บ้านตั้งอยู่ต่อเนื่องกัน
7. ชาวเขียงตุ้งเรียกแม่น้ำเงินว่า "น้ำเงิน" เรียกแม่น้ำลพว่า "น้ำลพ" เรียกลำเหมืองว่า "น้ำเหมือง" เรียกเหมืองย่อยเข้าหมู่บ้านว่า "น้ำเหมืองบ้าน" .....อธิบายความ ....อรศิริ ปาณินท์
8. บ่อปลาในผังหมู่บ้านเหมา (รูปที่ 3.39) มีหลายบ่อเป็นบ่อขนาดใหญ่และส่วนใหญ่เป็นบ่อเลี้ยงปลาของผู้ใหญ่บ้าน.....จากการสัมภาษณ์ นายหนานยี่ บ้านเลขที่ 25 บ้านเหมา อำเภอฝาง เมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2547 โดย อรศิริ ปาณินท์
9. จากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดหนองอ้อในพิธีบวชลูกแก้วของวัด เมื่อวันที่ 27 มีนาคม 2547
10. จากการสัมภาษณ์นายบุญมี บัวหนา บ้านเลขที่ 39 หมู่ 5 บ้านลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 23 มกราคม 2546 .....อรศิริ ปาณินท์

บทที่ 4 คติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตที่สัมพันธ์กับเรือนพักอาศัย

ในท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่เต็มไปด้วยพลังแห่งธรรมชาติอันหลากหลายมิตินั้น มนุษย์นับแต่ครั้งอดีตกาลต่างจำเป็นต้องดิ้นรนในการปรับตัวเพื่อการอยู่รอดอย่างเข้มแข็งและอดทนเพื่อต่อสู้กับวิกฤตการณ์ที่อาจส่งผลกระทบต่อความเป็นและความตายของตนได้ แต่วิกฤตการณ์แห่งธรรมชาติล้วนทรงพลังและมีอำนาจ ที่อยู่เหนือความสามารถในการรับมือของมนุษย์แทบทั้งสิ้น ปรากฏการณ์ต่างๆ ดังกล่าว จึงเป็นต้นตอที่มาของความพยายามในการค้นคว้าหาเอาคำตอบ เพื่อจัดสร้างวิธีการในการอยู่รอดและเอาชนะให้ได้ หากแต่ที่สุดบทบาทแห่งพลังอำนาจของธรรมชาตินั้นกลับยิ่งใหญ่ลึกลับและซับซ้อนเกินกว่าที่มนุษย์พึงจะประมวลได้เพียงจากความรู้ที่ประจักษ์ความพ่ายแพ้ อย่างราบคาบคือที่มาของการยอมรับ ถ่อมตนและเจียมตัวเจียมใจในการจะต้องเผชิญหน้าด้วยความสงบเสถียรอย่างสิ้นกังขา หากแต่อย่างไรก็ตามด้วยเหตุเพราะมนุษย์มี “สมอง” ที่ฉลาดกว่าสัตว์โลกชนิดอื่นๆ ดังนั้นความสามารถอันโดดเด่นประการหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นได้ก็คือ การมี “ความคิดคำนึง” (ประมวล คติคินสัน 2521:89) ซึ่งสามารถสร้างจินตนาการให้เกิดเป็นเนื้อหาสาระขึ้นได้และการสร้างจินตนาการอันเกิดจากความคิดคำนึงเมื่อมีความสงสัยนี้เอง ที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้าง “คำอธิบาย” ที่เรียก Myth นั้นเอง และหากเป็นคำอธิบายที่น่าเชื่อถือด้วยแล้วก็จะได้รับการตอบรับจากชุมชน ทั้งที่สุดอาจพัฒนาขึ้นมาเป็นระบบของ “ความเชื่อ” (Belief) สำหรับชุมชนนั้นๆ ได้อย่างสมบูรณ์ เหตุนี้การแสวงหาคำตอบในการอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ของธรรมชาติในบริบทแวดล้อมตน ด้วยการใช้ความคิดคำนึงเพื่อการสร้างคำอธิบายจากจินตนาการดังกล่าว จึงเป็นมูลเหตุแห่งที่มาของความเชื่อ “ธรรมชาติ” นั้นมีอำนาจอิทธิฤทธิ์อัน “ศักดิ์สิทธิ์” เพื่อใช้เป็นข้ออ้างอิงสำคัญสำหรับตนในการสร้าง “ความหวัง” ต่อการรับความเมตตาปราณี ช่วยเหลือเกื้อกูล และการสร้าง “ความปรารถนา” แห่งการดำรงอยู่ด้วยได้อย่างปลอดภัยจากสิ่ง “ศักดิ์สิทธิ์” เหล่านั้น (ประมวล คติคินสัน 2521:90) ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าโดยเบื้องต้นแล้ว “ความเชื่อ” ก็มีมูลเหตุที่มาจาก “ความกลัว” และ “ความไม่รู้” (ภิญโญ จิตต์ธรรม 2522:2) ของมนุษย์อันเป็นพื้นฐานของสัญชาตญาณที่แท้จริงซึ่งซ่อนอยู่ภายใต้จิตสำนึกนั่นเอง “ความกลัว” และ “ความไม่รู้” ดังกล่าวต่างล้วนถูกปิดบังด้วยความพยายามในการสร้างความประนีประนอม ด้วยการแทรกตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมนั้นๆ ให้ได้อย่างกลมกลืนหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็ถือว่าเป็นความพยายามในการทดแทน “ช่องว่าง” ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ในอันที่จะเชื่อมโยงความสัมพันธ์ต่อกันให้แนบสนิทอย่างสอดคล้องเหมาะสม(สมคิด จิระทัศนกุล 2546:2) จนกลายเป็นวิถีทางแห่งการยอมรับของสังคมด้วยการยึดถือเป็นแนวความคิด กฎเกณฑ์และ

ข้อปฏิบัติต่างๆอย่างเคร่งครัดภายใต้ความเชื่อมั่นและศรัทธาเดียวกัน (สมคิด จิระทัศนกุล 2548:95) เหตุนี้ **“ความเชื่อ”** นั้น จึงสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. **ความเชื่อทั่วไป (Belief)** ซึ่งเป็นความเชื่อแบบธรรมดาที่เกิดจากความไม่รู้ไม่เข้าใจ เช่น เชื่อว่ามีนรก มีสวรรค์ เทวดา หรือเชื่อในนิมิตความฝันต่างๆ เป็นต้น
2. **เชื่อแบบไสยศาสตร์ (Superstition)** อันเป็นความเชื่อที่แฝงไว้ด้วยความหวาดกลัวต่อพลังอำนาจบางประการที่เหนือการควบคุมทางจิตใจของมนุษย์ (มณี พยอมยงค์ 2536:73) และเชื่ออิทธิฤทธิ์ว่าจะสามารถสร้างผลทั้งในด้านดีและร้ายแก่ตนและครอบครัวได้ ดังนั้นเงื่อนไขของความสัมพันธ์ถัดมามากประกอบขึ้นด้วยขั้นตอนต่างๆ ที่เรียกว่า **“พิธีกรรม”** เสมอ

อย่างไรก็ตามด้วยเหตุที่สังคมมนุษย์แบบดั้งเดิมนั้น ส่วนใหญ่มีพัฒนาการในการดำรงชีพที่คล้ายคลึงกัน ความคิดคำนึงในเรื่องเหนือจริงต่างๆ จึงมักมีพื้นฐานของ **“ความเชื่อ”** ที่ใกล้เคียงกัน เช่นเดียวกับในสังคมไทยเองที่ไม่ว่าจะเป็นชนกลุ่มไหน ภาคใด ต่างก็ล้วนแต่มีมิติทาง **“ความเชื่อ”** ในเรื่อง **“วิญญาณนิยม” (Animism)** ดังกล่าวนี้อย่างเข้มข้นเช่นเดียวกัน แม้ว่าอาจจะมีความแตกต่างที่เป็นข้อปลีกย่อยในเชิงเนื้อหาสาระอยู่บ้างก็ตาม จนอาจกล่าวได้ว่าก่อนที่พระพุทธศาสนาจะได้เข้ามาประดิษฐานอย่างมั่นคงถาวรขึ้นนั้น สังคมไทยกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ล้วนแต่มีความเชื่อแบบ **“วิญญาณนิยม”** แทบทั้งสิ้น (จิตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ 2536:328)

ในสังคมแถบภาคเหนือหรือที่เรียกว่า **“ถิ่นล้านนา”** นั้น ก็เป็นอีกเขตพื้นที่หนึ่งที่มีคุณลักษณะดังกล่าว ส่วนหนึ่งด้วยเพราะเป็นดินแดนที่มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติอันมากด้วยภูเขาสูง ป่าทึบ ประกอบด้วยมีต้นกำเนิดของลำน้ำสายสำคัญหลายสาย ซึ่งย่อมเป็นมูลเหตุสำคัญของการเกิดเป็น **“ความเชื่อ”** ต่างๆ ที่เกี่ยวกับบริบททางธรรมชาติเฉกเช่นเดียวกัน และด้วยเหตุเพราะเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ในเชิงทรัพยากรธรรมชาตินี้เอง จึงเป็นที่มาของการเลือกตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนต่างๆ มากมาย จนเกิดเป็นพัฒนาการทางสังคมที่สืบเนื่องกันมาอย่างยาวนาน ที่สำคัญคือการพัฒนาขึ้นเป็นสังคมเมืองขนาดใหญ่กลุ่มต่างๆ ที่กระจายตัวกันไปทั่ว ซึ่งที่สุดก็หนีไม่พ้นวิถีทางแห่งการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันทั้งในเชิงเศรษฐกิจและการเมือง การสัมพันธ์ทางการค้าและการสู้รบทางการสงคราม ย่อมเป็นที่มาของการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและการถ่ายโอนทางเผ่าพันธุ์ระหว่างกัน จนเกิดกลุ่มสังคมที่มีสายวัฒนธรรมคล้ายคลึงกัน หากแต่ด้วยเพราะโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มล้านนาที่ถูกหล่อหลอมขึ้นด้วยบริบททางสภาพแวดล้อม ความเชื่อ ศาสนา เศรษฐกิจ และสังคมการเมืองที่แตกต่างไปจากที่อื่นๆ ก็ได้ทำให้สังคมของชาวล้านนามีโลกทัศน์และแบบแผนในการดำเนินชีวิตที่มีรูป

แบบอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของตนเอง “**เชียงใหม่**” หนึ่งในเมืองหลักของล้านนา ซึ่งถือเป็นเมืองที่มีบทบาทสำคัญที่สามารถพัฒนาตนเองขึ้นเป็นศูนย์กลางทั้งในเชิง “**เศรษฐกิจ**” “**การเมือง**” และ “**การศาสนา**” อันเป็นที่ตั้งและที่รวมของชุมชนหลากหลายเผ่าพันธุ์ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มคนไท ทั้งที่เป็นไทพวน ไทลื้อ ไทเขิน ไทใหญ่ และกลุ่มคนจีน เช่น จีนฮ่อ รวมทั้งพวกมอญหรือเม็ง อีกทั้งชนกลุ่มน้อยกลุ่มต่างๆ มากมาย อาทิ ชาวเมืองหลวง เมืองปละ จัวลาย เมืองซอน เมืองวัน เป็นต้น (วิฑูลดา นิลม่วง 2541:31) โดยเฉพาะกลุ่ม “**ไทเขิน**” นั้น เป็นกลุ่มที่เข้ามาทั้งในลักษณะซึ่งถูกกวาดต้อนจากการทำสงครามและบ้างก็อพยพกันมาเอง โดยตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่กระจัดกระจายในหลายบริเวณของอำเภอเมืองเชียงใหม่และนอกเมืองเชียงใหม่ อาทิ อำเภอสันกำแพง ก็มีอยู่บริเวณวัดป่าจัว วัดสันตันแห่น วัดสันข้าวแคบ วัดสันกลาง ฯลฯ อำเภอฝางก็อยู่บริเวณวัดป่าพองหรือป่าป้ออง รวมทั้งที่อำเภอสันทรายที่มีอยู่ในบางบริเวณ เป็นต้น (วิฑูลดา นิลม่วง 2541:29)

อย่างไรก็ตามสืบเนื่องเพราะวิถีทางวัฒนธรรมในกลุ่มต่างๆแถบเอเชียนี้ โดยเฉพาะสาย “**คนไท**” นั้น เป็นที่ยอมรับกันดีแล้วว่าล้วนมีโครงสร้างพื้นฐานที่ตั้งอยู่บนกรอบของ “**รากเหง้า**” สายเดียวกันนั้น ย่อมทำให้เกิดเป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตที่มีคุณลักษณะทางวัฒนธรรมส่วนหนึ่งร่วมกันไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของวิถีความเป็นอยู่ ประเพณี ตลอดจนเรื่องของโลกทัศน์และความเชื่อของสังคมที่คล้ายคลึงกันอยู่แล้ว มิหนำซ้ำยังมีการเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่รวมกันในพื้นที่แถบล้านนาอีก เหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าไม่เพียงเฉพาะวิถีทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มคนไทในล้านนาจะสามารถปรับเข้าหากันได้อย่างง่ายดายแล้วเท่านั้น หากแต่ยังประสานเข้าด้วยกันอย่างแนบสนิทจนยากที่จะแยกแยะออกมาได้อย่างชัดเจนว่าอย่างไรเป็นของใครอีกด้วย ดังนั้นการจะศึกษาถึงวิถีทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะในแง่มิติของ “**ความเชื่อ**” ของแต่ละกลุ่มเป็นการเฉพาะในล้านนานั้น ย่อมเป็นการยาก การจำแนกให้เห็นได้ถึงความแตกต่างจากกลุ่มอื่น โดยหลักการย่อมต้องอาศัยการเปรียบเทียบกับกลุ่มสายเดียวกันในพื้นที่อื่นที่มีความโดดเด่นและยังคงไว้ซึ่งแบบแผนของตน ยังไม่ถูกกลบกลืนจากวัฒนธรรมสายอื่นๆ เช่นเดียวกับการศึกษาเรื่อง “**คติความเชื่อ**” ของชาวไทเขินในงานวิจัยชิ้นนี้ ที่จริงแล้วต้องใช้วิธีการอธิบายโดยลักษณะเป็นภาพรวมของชาวล้านนา เนื่องเพราะ “**ชาวไทเขิน**” ในพื้นที่วิจัยจังหวัดเชียงใหม่นี้ นอกจากจะเป็นชุมชนสาย “**คนไท**” ชั้นรองที่ไม่ใช่สายหลักใหญ่ของพื้นที่แล้ว ยังถูกกลืนเข้าเป็นหนึ่งในกลุ่ม “**คนเมือง**” อย่างยากที่จะแยกแยะออกได้โดยง่าย ซึ่งต่างกับ “**ไทเขิน**” ในเมืองเชียงตุงที่แบบแผนทางวัฒนธรรมยังมีการสืบทอดต่อเนื่องกันมาจนสามารถสะท้อนภาพทางวัฒนธรรมได้อย่างชัดเจนกว่า หากแต่อย่างไรก็ตามสืบเนื่องเพราะปัจจัยจำกัดในการศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับ “**ไทเขิน**” ของเมืองเชียงตุงนั้นก็ประสบปัญหาหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นด้วย

- 1) ข้อมูลงานวิจัยเบื้องต้น ซึ่งไม่เคยปรากฏมีการบันทึกเป็นเอกสาร ตำราหรือบทความทั้งในภาคภาษาต่างประเทศหรือภาษาไทยใดๆ ที่ทำการวิจัยหรือเขียนพรรณนาถึงเนื้อหาสาระเกี่ยวกับ “คติความเชื่อ” ในเรื่องการปลูกเรือนที่เป็นของชาว “ไทเขิน” เมืองเชียงตุงอย่างเป็นการเฉพาะ โดยส่วนใหญ่มักเขียนเกี่ยวกับ ตำนานหรือประวัติศาสตร์หรือสภาพสังคมทั่วไป
- 2) ในการศึกษาภาคสนามนั้นมีช่วงเวลาที่เก็บเกี่ยวข้อมูลทางด้านนี้น้อยเกินไป
- 3) ปัญหาในการสื่อสารด้านภาษาที่ใช้ตลอดเวลาศึกษาภาคสนาม
- 4) ในช่วงเวลาทำการเข้าสัมภาษณ์นั้น ส่วนใหญ่พบแต่ผู้หญิง แม่บ้าน และเด็กที่ไม่ค่อยมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้มากนัก อีกทั้งแทบไม่มีโอกาสที่จะพบกับ “ช่างสล่า” หรือผู้มีความเข้าใจได้

ดังนั้นการอธิบายถึงนัยยะทาง “คติความเชื่อ” ของไทเขินในเมืองเชียงใหม่ จึงใช้วิธีการอธิบายเป็นภาพรวมของโลกทัศน์ที่เป็นชาวล้านนา ก่อนเป็นเบื้องต้น แล้วจึงยกข้อที่แตกต่างของกลุ่มไทเขินในเมืองเชียงตุงเท่าที่ศึกษาได้มาอธิบายสนับสนุนการอธิบายเกี่ยวกับเรื่องของ “คติความเชื่อ” ในแง่มุมที่จะให้สังคมยึดไปปฏิบัติของคนไทในทุกที่ มักจะแสดงออกใน 2 ลักษณะ คือ ส่วนที่เป็น “ข้อห้าม” และส่วนที่เป็น “ข้อควรปฏิบัติ” สำหรับใช้เป็นบรรทัดฐานในการจดจำ โดยมักย้ำเน้นเพิ่มเติมว่าหากไม่กระทำตามหรือล่วงละเมิดแล้วจะเกิดผลประการใดต่อตนเอง ครอบครัว หรือสังคมตามมา คุณลักษณะในการวางเป็นกรอบเช่นนี้ ถือได้ว่ามีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อแนวความคิดและวิถีประพฤติปฏิบัติของคนในสังคมไทยอย่างได้ผลตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับคำที่เป็น “ข้อห้าม” นั้น ไม่เพียงเสมือนเป็นสิ่งตอกย้ำความผิดให้เกิดความสำนึกและละอายใจของผู้ที่ฝ่าฝืนเท่านั้น หากแต่ยังเป็นสิ่งที่คอยกระตุ้นหรือย้ำเตือนใจสำหรับการจะกระทำในเรื่องหนึ่งเรื่องใดอีกด้วย ซึ่งคำดังกล่าวจะมีใช้เฉพาะในแต่ละพื้นที่ที่ต่างกันดังที่ มณี พยอมยงค์ แยกแยะอธิบายไว้ว่า

- “.....ภาคเหนือ เรียกสิ่งที่ไม่ควรกระทำว่า “มูลซิด” หากกระทำลงไปจะถูก “ซิด” คือ สิ่งชั่วร้ายไม่ดี จะ “แพ” แก่ลูกหลาน หมายถึงจะทำให้เจ็บหายวอดวายแก่ลูกหลานในวันข้างหน้า
- ภาคอีสาน เรียกสิ่งที่ไม่ควรทำว่า “ชะล่า” หากทำลงไปจะถูก “ชวง” คือสิ่งชั่วร้าย
- ภาคใต้ เรียกสิ่งที่ไม่ควรทำว่า “ต้องห้าม” หากทำลงไปจะเสนียดจัญไร ไม่ดี
- ภาคกลาง เรียกสิ่งที่ไม่ควรทำว่า “ผิด” หากกระทำลงไปจะทำให้เดือดร้อนในภายหลัง เช่น ผิดกฎ ผิดใจ ผิดจารีต.....” (มณี พยอมยงค์ 2536:75)

สำหรับเนื้อหาในการอธิบายเรื่อง “คติความเชื่อ” ของล้านนาในงานวิจัยนี้จะมุ่งเน้นสาระสำคัญเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับวิถีความเป็นอยู่ มโนทัศน์ที่สัมพันธ์กับตัวเรือนและที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับตัวเรือน โดยจะอธิบายในลักษณะที่เป็นโครงใหญ่จากส่วนนอกแล้วค่อยๆ ลำดับเข้ามายังภายในตัวเรือน ด้วยการแยกแยะออกเป็นหัวข้อย่อยต่างๆ ออกได้เป็น 9 ข้อดังนี้

1. ความเชื่อในเรื่องการเลือกทำเลที่ตั้งบ้านและเรือน
2. ความเชื่อในเรื่องตำแหน่งและทิศ
3. ความเชื่อในเรื่องฤกษ์ยาม
4. ความเชื่อในเรื่องการเลือกไม้สำหรับใช้ปลูกเรือนและต้นไม้ที่จะปลูกในบ้าน
5. ความเชื่อในเรื่องจำนวนและขนาด
6. ความเชื่อในเรื่องลักษณะเรือนและส่วนประกอบของเรือน
7. ความเชื่อในเรื่องวิถีประเพณีปฏิบัติบางประการ
8. ความเชื่อในเรื่องสิ่งป้องกันภัยแก่เรือน
9. ความเชื่อในเรื่องปรากฏการณ์ทางธรรมชาติบางประการ
(คมเนตร เศรษฐพัฒน์วนิช 2540 :1-186)

1. ความเชื่อในการเลือกทำเลที่ตั้งบ้านและเรือน

หมายถึงการให้ความสำคัญกับการพิจารณาในเชิงคุณสมบัติของตำแหน่งที่จะสร้างบ้านเรือนอาศัย โดยคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคุณลักษณะของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติกับพื้นที่ดิน ที่จะมีผลต่อการดำรงชีวิตในท่ามกลางนั้นต่อไป อาทิ

- ไม่ควรสร้างเรือนอาศัยในบริเวณที่แม่น้ำหลายสายไหลมารวมบรรจบกัน
- ห้ามปลูกเรือนคละมแม่ น้ำ คละมถนนหนทางที่ไม่ใช่แล้ว หรือคละมวัดร้าง บ้านร้าง รวมทั้งปลูกในป่าช้าร้าง เหล่านี้ถือว่าไม่ดี
- ห้ามไม่ให้เอาที่นาทำเป็นสวน หรือสร้างบ้านเรือนในที่นา
- ห้ามไม่ให้เอาที่บ้านทำเป็นนา หรือเอาที่นาทำเป็นบ้าน ไม่ดี อยู่จะจับหายลุ่มจมได้
- ห้ามไม่ให้ขุดรื้อบุกเบิกซากวัดร้าง เจดีย์ร้าง หรือที่ตั้งเวียงตั้งเมือง เพื่อทำเป็นสวน ที่นา หรือตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยไม่ดีเป็นชีวิต จะทำให้เกิดภัยวิบัติจับหายในภายหลัง
- อย่าถมบ่อน้ำ บวกหลุม ชุมหรือร่องน้ำ แล้วปลูกสร้างบ้านเรือนอาศัยอยู่ ไม่ดี ไม่อุดมเจริญ0แล
- บ่อน้ำที่เลิกใช้แล้วจะไปถมแล้วตั้งเรือนอยู่อาศัย ไม่ดี เป็นชีวิตจับหายแล

- บ่อน้ำที่ดินมีรูปเป็นโพรงลึก หลุมปลวก แม่น้ำ บวกควาย
สระหนอง ลำเหมือง ร่องน้ำ เหล่านี้ห้ามถมทำเป็นที่สวน ที่นา
หรือปลูกเรือนคล้อมอยู่ไม่ได้
  - ลานประหม คือขุดหรือจอมปลวก ภูเขา แล้วสร้างบ้านเรือนอยู่
อาศัยบนพื้นที่นั้น ไม่ได้
  - ไม่ควรปลูกเรือนอยู่อาศัยตรงทางแยกหรือตรงที่เป็นทางเดินหลัก
มาก่อนไม่ดี ชิดแล
  - ดินไม้ใหญ่ห้ามตัดฟันทิ้ง เรียกว่ากระโดกทุมมา แล้วทำเป็นที่
นาที่สวนหรือปลูกเรือนคล้อมไม่ได้ แม้อยู่อาศัยไปก็ไม่มีความสุข
  - บ้านใดมีพื้นที่เป็นเนินตรงกลางและมีรูปสัณฐานเหมือนกระดอง
แต่ผู้ที่อยู่นั้นจะเป็นคนยากไร้ไม่มีทรัพย์สินสมบัติและสลายตาไม่ดีแล
  - บ้านใดมีที่ดินเป็นเนินสูงตรงกลางเรือนมักเกิดภัยอันตราย ไม่มี
ความสุขแล
  - ที่ดินตั้งเรือนถ้าเป็นรูป 4 เหลี่ยม 4 มุม คนอยู่อาศัยมักทะเลาะ
เบาะแว้งกันเป็นประจำ
  - ทำเลที่ดินที่ตั้งสำหรับปลูกเรือนควรมีลักษณะบางประการดังใน
ตำรา "โลกสมมุติราช" อธิบายไว้
- ".....มิว่าสูงทุกขณะต่ำอีสาน ชื่อสิทธิลักษณะ อยู่ดี
มิว่าสูง ปัจฉิมะ ต่ำปุพพะ ชื่อดิรัตนรัศสรณี อยู่ดี
มิว่าสูงทุกขณะ ต่ำอาคไน ชื่อธนูลักษณะ อยู่ดี
ท่ามกลางสูงรอดขุมมือ ชื่อสักคะราชดินนักล
มิว่าปุพพะต่ำและใต้ต่ำ และอาคไนสูงชื่อชราบริบูรณ์
ดินนักล
มิว่าสูงทุกขณะแห่งอื่นต่ำชื่อสุวันณะดิ
มิว่าสูงปัจฉิมะ ชื่อธรรณีสาร ดินนักล....." (วิวัฒน์ เติมพันธ์
2536:549)

2. ความเชื่อในเรื่องตำแหน่งและทิศ

ความเชื่อในเรื่องตำแหน่งและทิศ ได้แก่การคิดคำนึงถึงการให้ความ
สำคัญกับตำแหน่งที่ตั้งและเส้นทางอันเฉพาะ สำหรับองค์ประกอบหลักสำคัญ
บางอย่างที่เกี่ยวข้องกับเรือนนั้นๆ นอกจากเพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกในทางกาย
ภาพแล้ว ยังมีเป้าหมายในการจรรโลงความรู้สึกที่ดีทางด้านจิตใจอีกด้วย อาทิ

- ถ้าจะปลูกสร้างเรือนสำหรับอยู่อาศัยนั้น อย่าได้สร้างให้ตรงกับ
แม่น้ำหรือถนนหรือตรงกับ สายตาพระประธาน หรือ สายตายักษ์
ที่วัด ไม่เช่นนั้นเป็นชัุดได้ (รูป 4.1)
- ปากถนน สร้างตรงกับประตูบ้านประตูเรือน ไม่ดี ชิดมากแล
- จอมปลวก ถ้าอยู่ตรงกับประตูบ้านประตูเรือนหรือตั้งวางห่าง
จากตัวเรือนตั้งแต่ 20 วาลงมา ไม่ดีชิดแล

รูป 4.1 เพื่อไม่ให้ประจันกับพระประธานใน
โบสถ์หรือวิหาร เรือนจึงมักปลูกเฉียงขนานไป
กับถนนที่มุ่งตรงไปยังวัด

รูป 4.2 "บ่อน้ำ" มีวงในตำแหน่งมุมโดมหนึ่งของพื้นที่บ้าน

- **ต้นไม้ใหญ่** หากขึ้นตรงประตูบ้านประตูเรือนหรืออยู่ห่างจากตัวเรือนตั้งแต่ 20 วาลงมา ไม่ดี ชิดแล
- **บ่อน้ำ** ถ้ามีอย่าให้ตรงกับประตูบ้านประตูเรือน ไม่ดี ชิดมากแล (รูป 4.2)
- **ประตูบ้านประตูเรือน** เดิมสร้างไว้ดีอยู่แล้ว ต่อมาได้ปิดประตูเก่าเสียแล้วย้ายไปสร้างในที่ใหม่ ไม่ดี ชิดมากแล
- **ไม่ควรปลูกไม้ประเภทเครือเถา** มาก น้ำเต้า ไม้หน้ำเรือน หรือปลูกทางทิศตะวันออกของเรือน ไม่ดี มักจิบหายแล
- **อย่าให้ต้นไม้แผ่มาปกคลุมเรือน**
- **ทำสวนด้านตะวันออกและตะวันตก หรือด้านเหนือและใต้ชนาบตัวเรือนไว้** ไม่ดี ชิดแล
- **หามบ้านหามเรือน** มี 2 อย่างคือ 1) ปลูกบ้าน 2 หลังชนาบยังชั่ว 2) ปลูกยังชั่ว 2 หลังชนาบตัวเรือนอาศัย ไม่ดี ชิดแล
- **ปลูกเรือนแล้วต่อห้องทางด้านหัวนอน** เพื่อทำเป็นที่เก็บข้าว ไม่ดี ชิด
- **ต้นดอกแก้ว(พิทูล) จำปา และต้นยอ** อย่าได้ปลูกไว้ใกล้เรือน เพราะหากต้นเหล่านี้โตขึ้นจะมีกลิ่นของดอกไม้ประเภทไม่ดีเหล่านี้ ซึ่งมักเกิดเป็นภพภัยต่างๆ แล
- **ต้นอิฐม ต้นจอมโลก และต้นเตี๋ยเกลี้ยง** อย่าปลูกไว้ใกล้เรือน เพราะเมื่อโตขึ้นรากจะขยายซอนไ้ถึงพื้นเรือนทำให้เรือนเสียหายได้
- **ต้นทองหลาง** อย่งปลูกไว้ใกล้เรือน หากมันโตขึ้นเจ้าของเรือนจะเสียชีวิตและเกิดภัยพิบัติต่างๆ
- **เรือนใดยังไม่ได้รื้อถอน** จะย้าย**ประตูเรือน** ไปตั้งในที่ใหม่แล้วปิดประตูเก่าเสียแล้วนำเอาฝาใหม่ใส่แทนฝาเก่า รวมทั้งถอดเอาฝาดัง และเครื่องประกอบอื่นๆออกเพื่อเปลี่ยนใหม่ ไม่ดี ชิดแล
- **วางพาดบันไดหน้า** หลังให้ตรง หันหน้าเข้าหากัน ไม่ดี ชิดแล (รูป 4.3)

รูป 4.3 "บันได" ทางขึ้น-ลง ทั้งหน้าและหลังมักจะอยู่คนละด้านกัน เพื่อไม่ให้หันหน้าตรงกัน

- ไม่ควรปลูกต้นไม้ใหญ่ใกล้บ้านซิด (มณี พยอมยงค์ 2536:83)
- ตัวเรือนอยู่ทางหัวบ้าน แล้วย้ายไปอยู่ท้ายบ้าน ไม่ดี ซิด
- เรือนเดิมหันหน้าไปทางทิศเหนือ ต่อมาจะสร้างใหม่แล้วหันไปทางทิศใต้ไม่ดี เป็นซิด
- เรือนตั้งอยู่ทางทิศเหนือหรือทิศตะวันออก จะแบ่งเรือนไปปลูกทางทิศใต้หรือทิศตะวันตกของอีกหมู่บ้านหนึ่งกระทำเช่นนี้ไม่ดี ซิด
- รื้อเรือนที่ตั้งอยู่ตรงข้ามกันของถนนหรือแม่น้ำ แล้วย้ายเข้ามาปลูกใหม่ในอีกฟากหนึ่ง ไม่ดี ซิดแล
- ปลูกเรือน แทนที่ยุ้งข้าว หรือสร้างยุ้งข้าวแทนที่ตั้งเรือน ไม่ดี ซิดนักแล

อย่างไรก็ตาม ไม่เพียงแต่เฉพาะตัวเรือนเท่านั้นที่จักต้องคำนึงถึงในเรื่องของการวางให้ถูกต้องตามทิศทาง “บ่อน้ำ” และ “เยี่ยข้าว” หรือ “เยี่ยข้าว” ก็เป็นอีกองค์ประกอบหลักสำคัญที่จะต้องอยู่ในตำแหน่งและทิศทางที่ดีอีกด้วย โดยมีกฎเกณฑ์ว่า (ญาณรังษี มปท. : 27-28)

ลักษณะการขุดบ่อน้ำให้เลือกขุดตามทิศดังนี้

- ขุดบ่อน้ำหน้าทิศตะวันตกเฉียงเหนือและตะวันตก ไม่ดี สมบัติจักจิบหาย
- ขุดบ่อน้ำหน้าทิศใต้ จักได้ทุกข์มากนัก
- ขุดบ่อน้ำหน้าทิศตะวันออกเฉียงใต้ มักผิดเถียงกันเป็นคดีความ
- ขุดบ่อน้ำหน้าทิศเหนือ ทิศตะวันออก ทิศตะวันออกเฉียงเหนือจะอยู่ดีมีสุขเจริญรุ่งเรืองดีนักแล

ลักษณะการปลูกสร้างเยี่ยข้าว ให้ถือปฏิบัติดังนี้

- ลูกคนหัวปี ให้ทำเยี่ยข้าวทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
- ลูกคนที่สอง ให้ทำเยี่ยข้าวทางทิศตะวันออก
- ลูกคนที่สาม ให้ทำเยี่ยข้าวทางทิศตะวันออกเฉียงใต้
- ลูกคนที่สี่ ให้ทำเยี่ยข้าวทางทิศใต้
- ลูกคนที่ห้า ให้ทำเยี่ยข้าวทางทิศตะวันตก
- ลูกคนที่หก ให้ทำเยี่ยข้าวทางทิศเหนือ
- ลูกคนที่เจ็ด ให้ทำเยี่ยข้าวทางทิศตะวันตกเฉียงใต้
- ลูกคนที่แปด ให้ทำเยี่ยข้าวทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
- ลูกคนที่เก้า ให้ทำเยี่ยข้าวทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

ถ้าเป็นคนทีสิบ สิบเอ็ด สิบสอง ก็ให้ไล่ต่อไปตามลำดับนั้น ก็จักอุดมสมบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหารมั่งมูลเสมอแลฯ

3. ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม

เป็นความคิดคำนึงและกังวลใจเกี่ยวกับเรื่องมิติทางเวลาที่สัมพันธ์กับสาระในการประกอบกิจหรือประกอบการเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับเรือนอาศัย

เพื่อหมายต้องการให้เป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นสิริมงคลสำหรับการจักอยู่อาศัยนั้น โดยอาศัยประสบการณ์ในการนำมาวางร้อยเรียงเป็นระบบความเชื่อสำหรับใช้วางเป็นแบบแผนให้ชุมชนในสังคมได้ยึดเป็นระเบียบปฏิบัติ อาทิ

ฤกษ์ยามที่เป็นฤดูกาลในการหาเสาเรือน

- ในการหาไม้ตัดทำเสาเรือนนั้น ควรหาในเดือนเกียง เดือนยี่ เดือนสาม เดือนสี่ เดือนห้า และเดือนหก ทั้ง 6 เดือนนี้ถือว่าดีนักแล (ญาณรังษี มปป.:16)

ฤกษ์ยามของเดือนที่สัมพันธ์กับการเลือกประเภทของต้นไม้มาทำเป็นเสามงคล

เมื่อเลือกไม้ที่จะใช้ทำเป็น “เสามงคล” หรือ “เสาพญา” ให้ดูความเหมาะสมกับช่วงเดือนดังนี้

- เดือนสิบเอ็ด เดือนสิบสอง และเดือนเกียง ใช้ไม้ลมแล้ง
- เดือนยี่ เดือนสาม และเดือนสี่ ใช้ไม้บัวลาขาว
- เดือนห้า เดือนหก และเดือนเจ็ด ใช้ไม้ชมพู
- เดือนแปด เดือนเก้า และเดือนสิบ ใช้ไม้ซี่เหล็กดำ

ฤกษ์ยามในการขุดหลุมและตั้งเสาเรือนที่สัมพันธ์กับทิศทาง

- หากฤกษ์ได้ในวันอาทิตย์ ให้ขุดหลุมทางทิศตะวันออกก่อน จะไม่เจ็บไข้ได้ป่วย
- หากฤกษ์ได้ในวันจันทร์ ให้ขุดหลุมทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือก่อน คนจะรัก
- หากฤกษ์ได้ในวันอังคาร ให้ขุดหลุมทางทิศตะวันออกก่อน คนจะไม่ดูแคลน
- หากฤกษ์ได้ในวันพุธ ให้ขุดหลุมทางทิศใต้ก่อน จะอยู่เย็นเป็นสุข
- หากฤกษ์ได้ในวันพฤหัสบดี ให้ขุดหลุมทางทิศตะวันตกก่อน จะได้ลาภยศ
- หากฤกษ์ได้ในวันศุกร์ ให้ขุดหลุมทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือก่อน จะอยู่สุขสบายท่ามาค้าขายขึ้น
- หากฤกษ์ได้ในวันเสาร์ ให้ขุดหลุมทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ก่อน จะมั่งมีศรีสุข

ฤกษ์ยามของเดือนที่สัมพันธ์กับทิศทางในการปลูกเสาเรือน

(ยกเสาเรือน)

ถ้าจะยกเสาเรือนใหม่ ควรยกให้ถูกต้องตามทิศและเดือน ดังนี้ (รูป 4.4)

- ยกเดือนเกียง เดือนยี่ เดือนสาม ให้ยกเสาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือก่อน
- ยกเดือนสี่ เดือนห้า เดือนหก ให้ยกเสาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ก่อน
- ยกเดือนเจ็ด เดือนแปด เดือนเก้า ให้ยกเสาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ก่อน

รูป 4.4 พิธีกรรมในการผูกผ้าที่ “เสาเอก” ก่อนยกขึ้นตั้ง (ที่มา: วิจุลดา นิลม่วง: 2541)

- ยกเดือนสิบ เดือนสิบเอ็ด เดือนสิบสอง ให้ยกเสาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือก่อน
ทั้งหมดนี้จึงจะดีแล

ฤกษ์ยามของฤดูกาลที่สัมพันธ์กับทิศทางในการหาบปลายเสา เมื่อจะหาบเสาเข้าสู่การประกอบเรือนนั้น ควรหันปลายเสาให้รับกับทิศและเดือนดังนี้

- ในเดือนสิบ เดือนสิบเอ็ด และเดือนสิบสอง ให้เอาปลายเสาไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
- เดือนเกียง เดือนยี่ และเดือนสาม ให้เอาปลายเสาไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ จึงจะดีแล
- เดือนสี่ เดือนห้า และเดือนหก ให้เอาปลายเสาไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
- เดือนเจ็ด เดือนแปด และเดือนเก้า ให้เอาปลายเสาไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้

นอกจากนี้แล้วยังมีความเชื่อในเรื่องของฤกษ์ยามที่สัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกับพิธีกรรมอื่นๆ อีกมากมาย โดยได้มีผู้ศึกษาวิจัยและรวบรวมไว้แล้ว ซึ่งในงานวิจัยนี้วันที่จะอธิบายซ้ำอีก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของ

- ฤกษ์ยามและพิธีกรรมในการล้างเสียด หากลักษณะที่ดินไม่เหมาะสม
- ฤกษ์ยามและพิธีกรรมในการเลือกวันเดือนที่เหมาะสมสำหรับปลูกพืช
- ฤกษ์ยามและพิธีกรรมในการขุดดินกับพญานาค
- ฤกษ์ยามและพิธีกรรมในการข่มนางไม้
- ฤกษ์ยามและพิธีกรรมในการผูกเสามงคุดและเสานาง
- ฤกษ์ยามและพิธีกรรมในการยกเสามงคุดและเสานาง
- ฤกษ์ยามและพิธีกรรมในการขึ้นเรือนใหม่
- ฤกษ์ยามและพิธีกรรมในการทำขวัญเสามงคุด
- ฤกษ์ยามและพิธีกรรมในการถมเตาไฟ
- ฤกษ์ยามและพิธีกรรมในการปลูกสร้างยุงข้าว
- ฤกษ์ยามและพิธีกรรมในขุดสร้างบ่อน้ำ
- ฯลฯ

4. ความเชื่อในเรื่องการเลือกไม้สำหรับใช้ปลูกเรือนและต้นไม้ที่จะปลูกในบ้าน

นัยยะของการให้ความสำคัญต่อการกำหนดชนิดและคุณลักษณะของวัสดุในการที่จะนำมาประกอบขึ้นเป็นโครงสร้างอาคาร เพื่อความมั่นคงแข็งแรงของอาคาร และเชื่อว่าจะยังความเป็นสิริมงคลให้เกิดแก่ตัว อาทิตไม้มันที่ไม่ควรนำมาปลูกสร้างเรือนอยู่อาศัย ได้แก่